

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านอีสาน ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยและพัฒนาโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่ม การประชุมระดมความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม รวมทั้งการลงมือปฏิบัติร่วมกัน การนำเสนอผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. ผลการศึกษาของค้ความรู้ที่หมอพื้นบ้านใช้ สภาพการรักษาพยาบาลและการให้บริการของหมอพื้นบ้าน การยอมรับ วิธีการรักษาของหมอพื้นบ้านด้านการใช้สมุนไพรในจังหวัดเลย
  2. ผลการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมในการส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านอีสานด้านสมุนไพรโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีที่เกี่ยวข้อง
- รายละเอียดมีดังต่อไปนี้

1. ผลการศึกษาของค้ความรู้ที่หมอพื้นบ้านใช้ สภาพการรักษาพยาบาลและการให้บริการของหมอพื้นบ้าน การยอมรับ วิธีการรักษาของหมอพื้นบ้านด้านการใช้สมุนไพรในจังหวัดเลย

ในส่วนนี้ได้ใช้วิธีการโดยการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม หมอพื้นบ้าน ผู้รับการบำบัดรักษา ผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสในพื้นที่บ้าน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ในภาคอีสานมีภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านที่สำคัญดังนี้

1. หมอยาฮากไม้

หมอยาฮากไม้เป็นหมอที่ใช้วิธีการรักษาด้วยสมุนไพร แต่ธาตุบางชนิดและเขี้ยวสัตว์หรือส่วนต่างๆ ของสัตว์บางชนิด โรคส่วนใหญ่ที่รักษาได้แก่ โรคมะเร็งต่างๆ เบาหวาน ความดันโลหิต ภาวะอาหารอักษะ โรคเลือด วิน (อาการปวดศีรษะ) ฯลฯ เป็นต้น

จากการสำรวจพบว่ามีหมอยาฮากไม้จำนวน 52 คน

2. หมอเป่า

หมอเป่ามีวิธีการรักษาด้วยการเป่าต่างๆกันไป ส่วนประกอบที่ใช้และพบบ่อย คือ ปูนกินหมาก เคี้ยวกระเทียมแล้วเป่า เคี้ยวหมากเป่า เคี้ยวใบไม้บางชนิดเป่า เป็นต้น โรคที่รักษาได้แก่ ถ้าเกิดเด็กน้อย ปวดศีรษะ โรคผิวหนังบางชนิด (งูสวัด) เป็นต้น การที่หมอเป่าจะรักษาหายหรือไม่หายนั้น หมอเป่าเชื่อว่าเป็นเรื่องของการทำบุญร่วมกันมาในชาติก่อนของหมอกับผู้ป่วย

จากการสำรวจพบว่ามีหมอเป่าจำนวน 145 คน

3. หมอน้ำมันนตร์

หมอน้ำมันนตร์เป็นการรักษาโดยการทำน้ำมันนตร์และพรมไปตามส่วนที่บาดเจ็บ เช่น กระดูกเคลื่อน หัก อันเนื่องมาจากอุบัติเหตุต่างๆ เช่น รถชน ตกต้นไม้ เป็นต้น

จากการสำรวจพบว่ามีหมอน้ำมันนตร์จำนวน 13 คน

4. หมอเอ็น

หมอเอ็นเป็นการรักษาโดยใช้หัวแม่มือ และนิ้วชี้ สำหรับจับเอ็นที่เคล็ดขัดยอกหรือกระดูกเคลื่อน

จากการสำรวจพบว่ามีหมอเอ็นจำนวน 10 คน

5. หมอพระ

หมอพระเป็นพระที่หน้าที่รักษาโรค ได้แก่ อาการปวดหัว ปวดท้อง อารมณ์เสียบ่อย ๆ เป็นลมง่าย มีอาการชาตามตัว รักษาโดยการประพรมน้ำมันนตร์ หรืออาบน้ำมันนตร์ผู้คนให้ และให้ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และให้สวดมนต์ก่อนนอน ผู้ป่วยที่มามากเป็นผู้ป่วยที่ไปโรงพยาบาลแล้วหมอดตรวจโรคไม่พบ ซึ่งหมอพระเชื่อว่า อาการต่าง ๆ เหล่านี้ มีสาเหตุมาจากผี หรือ ผีเฮ็ด (ผีทำ) ปัจจุบันหมอพระมีจำนวนลดลงเรื่อยๆ

จากการสำรวจพบว่ามีหมอพระจำนวน 20 คน

6. หมอลำผีทรง(หมอลำผีฟ้า)

หมอลำผีทรง (หมอลำผีฟ้า) ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงรักษาผู้ป่วยโดยการรำและมีแคน ประกอบ ส่วนประกอบสำคัญในพิธีกรรม คือ พาคาย หรือถาดใส่แป้งกระแ่ง กระจกสองหน้า เล็กๆ หรือน้ำมันใส่ผม หมอแคนเป่าเพลง วิธีการทำโดยหมอลำสองกระจก และเจรจาดำตาม กับผี จนในที่สุดผู้ป่วยลุกขึ้นพอน แสดงว่าผีที่เป็นสาเหตุของความเจ็บป่วยพอใจ และผู้ป่วยจะหายในที่สุด หมอลำชนิดนี้รักษาผู้ป่วยได้เพราะมีผีเข้ามาเทียบ จะเรียกชื่อตามผีนั้นๆ เช่น หมอลำผีทรง หมอลำผีฟ้า (ที่มาของผีทรง ละผีฟ้าแตกต่างกัน หมอลำผีฟ้ามาจากที่สูงกว่า จากชั้น 9 แต่ผีทรงมาจากชั้น 5) ผู้ป่วยส่วนใหญ่จะเลือกหมอลำผีทรง (ผีฟ้า) เป็นการรักษา หลังสุด หลังจากที่หมอรักษาด้วยวิธีอื่นๆ แล้ว

จากการสำรวจพบว่ามีหมอลำผีทรง(หมอลำผีฟ้า)จำนวน 10 คน

7. หมอธรรม

ส่วนใหญ่หมอธรรมจะเรียนวิชามาจากวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่บวชเรียน บางครั้งหมอธรรมถูกเรียกว่า หมอผี เนื่องจากหมอธรรมรักษาผู้ป่วยอันมาจากผี เช่น ผีปอบ หมอธรรมรักษาผู้ป่วยด้วยวิธีนั่งธรรม เพื่อหาสาเหตุว่า "ใคร" เป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย เช่น ผีต่างๆ หรือ การละเมิดกฎเกณฑ์ของครอบครัวหรือชุมชน และจะดำเนินการรักษาไปตาม

สาเหตุนั้น ถ้าเป็นฝีปอบ หมอธรรมมักจะใช้ไม้เท้าอันเล็กๆ หรือกาบกล้วยว่าคาถาแล้วตีไปที่ผู้ป่วยเพื่อไล่ให้ฝีออก หรือใช้วิธีสวดธรรมในกรณีที่ผู้ป่วยถูกผี (ผีป่าผีเขื้อ) มากลั่นแกล้ง จบลงด้วยการสูชัวญ และอาบน้ำมนตร์ให้ผู้ป่วย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยที่ได้รับการรักษาหายแล้วกับหมอธรรมจะเป็นลักษณะของ "พ่อเลี้ยงกล้วยปลุกเลี้ยง" คือจะต้องระลึกถึงหมอธรรมอยู่เสมอ โดยเฉพาะวันพระจะต้องนำดอกไม้สีขาวบูชาบนหิ้งของบ้านของผู้ป่วย ส่วนวันเข้าพรรษาและวันออกพรรษาจะต้องไปแสดงมุทิตาจิตต่อหมอธรรม ผูกข้อมือเพื่อความสุขสวัสดิ์ ผู้ป่วยที่ไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์นี้อาจจะล้มป่วยเอง และชาวบ้านเรียกว่าป่วยเนื่องจาก "ผีของรักษา" ในสายตาของชาวบ้านแล้วหมอธรรมอยู่ในฐานะสูงกว่าหมอตำผีฟ้า เพราะหมอธรรมใช้ธรรมรักษา ส่วนหมอตำผีทรงใช้ผีซึ่งอยู่ในฐานะต่ำกว่าธรรม

จากการสำรวจพบว่ามีหมอธรรมจำนวน 63 คน

8. หมอพรหรือหมอสูชัวญหรือพาม(พราหมณ์)

หมอพร หรือหมอสูชัวญ หรือหมอพรม (พราหมณ์) หมอสูชัวญหรือหมอพรถ้ามีความรู้ทางโหราศาสตร์ และดูฤกษ์ยามตลอดจนประกอบพิธีขึ้นบ้านใหม่ ทำพิธีก่อนลงเสาแยกเสาชัวญ เรียกว่าพรม ชาวบ้านเชื่อว่าสาเหตุของความเจ็บป่วยประการหนึ่งคือ การที่ชัวญหนีคิง (ชัวญหนีออกจากร่าง) การที่จะให้มีร่างกายสู่สภาวะปกติจึงต้องเรียกให้ชัวญกลับเข้ามาอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย การสูชัวญจึงเป็นการรักษา (curative medicine) การสูชัวญเพื่อให้ชัวญ "แข็งแรง" และเบิกบานเป็นการป้องกัน (preventive medicine) ได้แก่ การสูชัวญต้อนรับผู้มาเยือน การสูชัวญแม่มา (หญิงมีครรภ์ก่อนคลอด) การสูชัวญภาค การสูชัวญพระก่อนเข้าพรรษา เป็นต้น เครื่องหมายที่แสดงว่าชัวญกลับเข้าอยู่ในร่างกาย คือการผูกแขนด้วยฝ้าย ตามสำนวนที่ว่า ผูกเบื้องซ้ายชัวญมา ผูกเบื้องขวาชัวญอยู่

จากการสำรวจพบว่ามีหมอพรหรือหมอสูชัวญหรือพาม(พราหมณ์)จำนวน 148 คน

9. หมอตำแย

หมอตำแยที่เป็นผู้หญิงและผู้ชายสามารถปฏิบัติงานได้แตกต่างกันคือหมอตำแยผู้หญิงจะทำหน้าที่เฉพาะการทำคลอด และการทำความสะอาดเด็กเท่านั้น ส่วนขั้นตอนต่อไปคือพิธีกรรมการเอาแม่ลูกอ่อนอยู่ไฟนั้นเป็นหน้าที่ของหมอเป่า หรือกรณีคลอดยากอาจต้องให้หมอเป่าทำน้ำมนต์ให้หญิงมีครรภ์ดื่มเรียกว่าสะเดาะ แต่หมอตำแยผู้ชายสามารถทำได้ทุกขั้นตอนคือตั้งแต่การทำคลอด การทำความสะอาดเด็ก จนกระทั่งถึงพิธีกรรมการเอาแม่ลูกอ่อนอยู่ไฟ

จากการสำรวจพบว่ามีหมอตำแยจำนวน 8 คน

การอยู่กรรมหรือการอยู่ไฟ

ชาวอีสานเมื่อหญิงมีการคลอดบุตร หลังการคลอดจะมีการ "อยู่ไฟ" หรือเรียกว่า "อยู่กรรม" การอยู่ไฟ เชื่อว่าสามารถทำให้แม่ลูกอ่อนมีสุขภาพแข็งแรง ผิวพรรณดี มดลูกเข้าอู่เร็ว ซึ่งจะมีพิธีกรรมตามความเชื่อประกอบกับเป็นการสร้างขวัญกำลังใจ ในการดำเนินชีวิตให้กับแม่ลูกอ่อนและญาติพี่น้อง หญิงอยู่ไฟ จะต้องมีการปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัดมีข้อห้ามในการปฏิบัติมากมาย โดยเฉพาะเรื่องอาหาร คนอยู่ไฟถูกห้ามเรื่องอาหารแทบทุกชนิด เพราะกลัวจะกินอาหารที่เป็นของแสลงเข้าไป การห้ามกินของแสลงเรียกว่า "คะลำ" เช่น กินนก กินหนู จะเรียกว่าคะลำนกคะลำหนู

ลักษณะการอยู่ไฟคือจะให้แม่ลูกอ่อนนั่งที่สะพาน (ที่นั่งที่ทำขึ้นโดยเฉพาะมีลักษณะคล้ายแคร่) โดยจะมีกองไฟอยู่ข้างๆ เพื่อให้ความร้อนแก่แม่ลูกอ่อนที่อยู่ไฟ ระยะเวลาอยู่ไฟจะมีตั้งแต่ 7 วัน ถึง 1 เดือน แล้วแต่ใครจะมีความสามารถปฏิบัติได้

องค์ความรู้ด้านการใช้สมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ในการรักษา

หมอพื้นบ้านใช้ องค์ความรู้สมุนไพรในการรักษาจากการสั่งสมประสบการณ์ บ้าง จากตำราโบราณ ตำราภาษาธรรม และตำราของล้านนา รวมทั้งการเรียนรู้จากหมอพื้นบ้านด้วยกัน ซึ่งหมอพื้นบ้านได้แปลเป็นภาษาไทย (สำเนียงภาษาท้องถิ่น) มีการรวบรวมเฉพาะที่ใช้ได้ผลดีเขียนเป็นตำรับยา สำหรับใช้ในการบำบัดรักษาตามอาการของโรคต่าง ๆ ตามระบบของร่างกาย

จากการศึกษาของภัทรธิดา ผลงาม (2553) พบว่า หมอพื้นบ้านใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษา ทั้งหมดจำนวน 566 ชนิด และ ภัทรธิดา ผลงาม (2554) ได้รวบรวมตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านในรักษาสุขภาพของชุมชนในจังหวัดเลยโดยการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านทุกคนพบว่ามีทั้งหมดจำนวน 351 ตำรับ รักษาโรคตามระบบต่างๆของร่างกาย 11 ระบบ

ยาสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ในการรักษา

1. ยาแก้ริดสีดวงถ่ายเป็นเลือด สรรพคุณ เป็นยาริดสีดวงทวารที่ถ่ายเป็นเลือด
2. ยาแก้ริดสีดวงชนิดงอก สรรพคุณ เป็นยารักษาริดสีดวงทวารที่งอกออกมาจากรูทวาร
3. ยาลดน้ำตาลในเลือด สรรพคุณ เป็นยารักษาโรคเบาหวานให้ทานคู่กับยาระบาย
4. ยาบำรุงไต สรรพคุณ เป็นยาแก้กษัยไตพิการ เป็นยาแก้ปวดหลัง ปวดเอว
5. ยาแก้โรคตะคริว สรรพคุณ เป็นยารักษาโรคที่เกี่ยวกับการหดเกร็งกล้ามเนื้อที่ทำให้ปวด
6. ยาแก้เส้นเลือดแตก สรรพคุณ เป็นยารักษาโรคลมอัมพาต มือตาย เท้าตาย ปากเบี้ยว
7. ยาหอมบำรุงหัวใจ สรรพคุณ เป็นยารักษาโรคลมหน้ามืด บำรุงเลือดลม (ชนิดผง)

8. ยาขางเหลือง สรรพคุณ เป็นยาขับขาง ขับทราง ในเด็กและผู้ใหญ่
9. ยาแก้เลือดเสีย สรรพคุณ เป็นยาขับประจำเดือนที่มาไม่ปกติ แก้ตกขาว
10. ยาแก้โรคไซนัส สรรพคุณ เป็นยาแก้อาการน้ำมูกใสไหลบ่อย แก้น้ำมูกเขียวข้น
11. ยาบำรุงโลหิต สรรพคุณ เป็นยาสร้างเลือดแก้โรคโลหิตจาง ให้เลือดไหลเวียนเป็นปกติ
12. ยาแก้ไข้จันทลีลา สรรพคุณ เป็นยารักษาโรคไข้หวัดชนิดต่าง ๆ
13. ยาล้างสารพิษ สรรพคุณ เป็นยาล้างสารพิษที่ตกค้างในร่างกาย ถอนพิษผิดลำแดง
14. ผงขัดผิวกระแจะตะนาว สรรพคุณ ใช้ขัดผิว ทำให้ผิวขาวผ่อง ใช้ขัดหน้าแก้ฝ้า
15. ยาแก้ลมมะเร็งคุดหลวง สรรพคุณ แก้ลมออกหูออกตาแก้อาการปวดหัวไม่รู้สาเหตุ
16. ยาแก้เส้นพิการ สรรพคุณ เป็นยาแก้เส้นช้ำ แก้ปวดเส้น แก้ปวดตามร่างกาย
17. น้ำมันเหลือง สรรพคุณ ทาแก้แมลงสัตว์กัดต่อย แก้วิงเวียนศีรษะ ใช้ดมใช้ทา
18. ยาตัดรากลาน สรรพคุณ เป็นยาตัดรากลานมะเร็ง ตัดรากลานทุกชนิด

องค์ความรู้สมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ในการรักษาโรค สามารถจำแนกสมุนไพรได้ดังนี้

1. จำแนกได้ตามส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพร โดยสรุปมี 5 ประเภท ดังนี้

- 1) รูป ได้แก่ ใบ ดอก ผล เปลือก กระพี้ แก่น และราก
- 2) สี ได้แก่ สีขาว สีเหลือง สีเขียว สีดำ สีแดง
- 3) รส ได้แก่ รสฝาด รสหวาน รสเปรี้ยว รสจืด รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสขม รสเบื่อ

เมา และรสหอมเย็น (9 รส)

- 4) กลิ่น ได้แก่ พืชสมุนไพรแต่ละชนิดที่ให้กลิ่น ต่างกลิ่น เช่น จันทน์ 5 พิมเสน เป็นต้น
- 5) ชื่อ ได้แก่ พืชสมุนไพรแต่ละชนิดจะมีชื่อเรียกเฉพาะอย่าง เฉพาะชนิดตามภาษา

ท้องถิ่น หรือภาษากลาง(สามัญ)

2. การจำแนกตามรสของตัวยาสสมุนไพร ได้ดังนี้

1) รสฝาด เช่น เปลือกแค เปลือกมะเดื่อ ใบหมากพิลา (ทับทิม) ใบสีดา (ฝรั่ง) เปลือกต้นหวด และขมิ้น เป็นต้น มีสรรพคุณ ใช้เป็นยาสมานและคุมธาตุให้ชะล้างและรักษาแผล ห้ามโลหิตออกจากแผล แก้โรคบิด โรคท้อง อุจจาระธาตุ

2) รสหวาน เช่น ดอกคำฝอย น้ำอ้อยสด น้ำมะพร้าว รากหญ้าคา เป็นต้น มีสรรพคุณ ใช้เป็นยาฟกฆ่าในคอและปาก แก้ไอ แก้หอบ แก้กระหายน้ำ เหนื่อย

3) รสเบื่อเมา เช่น กัญชา ลูกสะบ้า กะเบา เครื่องกะโหลก ทองพันชั่ง เป็นต้น ใช้เป็นยาแก้พิษ ได้แก่ พิษบาดแผล แผลจากอาวุธพิษกัด เช่น งูกัด ตะขาบกัด แมลงป่องต่อย แผลงุม

4) รสขม เช่น บอระเพ็ด สะเดา ชีเกา ชีเหล็ก บวบขม เป็นต้นมีสรรพคุณ ใช้เป็นยาแก้โลหิตที่มีอาการไข้ ตัวร้อน ใช้ตัวเหลือง แก้ซางในเด็ก ทำให้น้ำดีและโลหิตดีขึ้น

5) รสมัน เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำมันละหุ่ง น้ำมันงม รากบัวหลวง เป็นต้นสรรพคุณ ใช้เป็นยาแก้เส้นเอ็น ปวดเมื่อยตามร่างกาย โรคปวดตามข้อ

6) รสเผ็ดร้อน เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ กระเทียม พริกไทย พริกขี้หนู สะค้าน กระชาย เป็นต้นสรรพคุณ ใช้เป็นยาแก้โรคกระเพาะอาหาร ลมในกระเพาะ ลมในลำไส้ ช่วยในการย่อยอาหาร ทำให้เรอ ผายลม ภายนอกใช้เป็นยาแก้ตะคริว เหน็บชา

7) รสหอมเย็น เช่น ดอกมะละ พิกุล บุญนาศ สารภี เกสรบัวหลวง ชะมด ดอกจำปี ดอกกระดังงา เป็นต้น สรรพคุณใช้เป็นยาแก้กระหายน้ำบำรุงหัวใจ ใช้ชุ่มชื่นใจ ชูกำลังในเวลาอ่อนเพลีย เวลาหิว แก้เชื้องซึม เช่น ดอกมะละ พิกุล บุญนาศ สารภี เกสรบัวหลวง ชะมด ดอกจำปี ดอกกระดังงา เป็นต้น

8) รสเปรี้ยว เช่น ผลมะขามป้อม มะขามแขก ใบส้มป่อย ใบส้มเลี้ยว มะกอก มะนาว มะกรูด มะเฟือง มะไฟ สมอพิเภก สมอเทศ สมอไทย เป็นต้น สรรพคุณ เป็นยาแก้เสมหะ ขับอุจจาระ ปัสสาวะ แก้ไอ แก้หอบ แก้กระหายน้ำ

9) รสเค็ม เช่น เหงือกปลาหมอ รากไม้ เปลือกมะเกลือ เป็นต้น สรรพคุณ ใช้เป็นยาแก้อาการท้องเฟ้อ ขับอุจจาระ ปัสสาวะ ย่อยอาหารในกระเพาะ ภายนอกใช้เป็นยารักษาโรคผิวหนัง

3. จำแนกตามการออกฤทธิ์ต่อระบบต่างๆ ของร่างกาย

ตำรับยาที่ใช้ในการบำบัดรักษาตามอาการของโรคต่าง ๆ ตามระบบของร่างกายดังนี้

1) ระบบทางเดินอาหาร ได้แก่ รากพังวะ รากพังคี ผลล้วยลม และหัวเล็บม้าฤาษี ฝอยลม กล้วยลม กลีบม้ามลม เครือพังวะ เครือพังคี และเครือโถเหล็ก การะเวกป่า เครือไส้ตัน มะเดื่อปล้อง ว่านทรหด จงอวาง สางฮ่า ปะดงดำ นมสาว นางหวาน แคนตะไก่อ้ ไม้สัก สะแก หญ้าแห้วหมู ผ่าสาม และยาหัวใหญ่ เพชรสังฆาต กลางของ ตะไคร้ กระเจาย ไม้กำมั่ง แก่นกามพร้าว อีทือ แก่นสีเสียด ขมิ้นคุดเค้า หมากอก ไม้ข้างโมง ต้นตีนตั้งเตี้ย โกลเดี้ย หมากคายนมอไทย ว่านไฟ ขมิ้นชัน มะม่วง รังไหม ย่านาง สิงไคตัน ส่องเหล้า มะม่วงหิมพานต์ ไม้จงอวาง หมากเตนผู้ (มะเกน) รากผักปัง เครือขอฮอ เครือโทสง ไม้ท่อนนา รากหมากดบโมะ ไม้แกร็ดแซ้ รากส้มลม รากไส้ตัน ต้นตีนนก (สางฮ่า) ต้นการะเวก เครือไส้ตัน รากเป้า มะเดื่อปล้อง ว่านทรหด ว่านชักมดลูก แก่นหวดข่า จงอวาง สางฮ่า ปะดงดำ นมสาว นางหวาน แคนตะไก่อ้ ต้นปีตอง ต้นตั่ว ต้นต้าว รากตั้งตุน ไม้คุดเค้า สามพันง่า

แก่นหนามคอง สะเดา ข่าลิ้น ค้อแลน แก่นหนามงัวเลีย ต้นเกล็ดลิ้นทั้งต้น เอ็นอำเอาราก รากพวงพี แก่นก้านของส้มกบ แขนกวาง นางนกกี่แก่นเม็ก ตาไม้ไผ่ป่า ตาไม้ไผ่บ้าน หัวถั่วพู กะลามะพร้าว บัวหลวง

2) ระบบทางเดินหายใจ ได้แก่ ใบแก (สะแก) ใบบัวหลวง แก่นไม้สัก ก้ามกุ้ง หนุ่ยโคยงูหนุ่ยแห้วหมู รากผ้าสาม และยาหัวใหญ่ รากกลางของ รากตะไคร้ กระจาย ไม้ก้ามกุ้ง หนุ่ยโคยงูพันธุ์ขาว หนุ่ยแห้วหมู รากผ้าสาม และยาหัว ก้ามกุ้ง หนุ่ยโคยงูแดง-ขาว หนุ่ยแห้วหมู รากผ้าสาม ยาหัวใหญ่ รากกลางของ รากตะไคร้ รากกระจาย ไม้ก้ามกุ้ง คนทีสอ หมาวัว เครือ เขียง ทองพันชั่ง พุทรา คนทา ส้มขี้มอน สมัดสองฟ้า บัวโป่ง มะขาม เปล้า มะเฒ่า หัวกระเดือก กระแตไต่ไม้

3) ระบบประสาท (สมอง) ได้แก่ ใบเป่า ใบหนาด ขมิ้น ข่า ไพโร ว่านเลือด ว่านหัวน่วม ว่านหอม หรือเปาะหอม เปลือกแดง หนุ่ยสาบแข็ง รากสะเม่า และเปลือกคนทา ถั่วแฮ ตะไคร้ มะกอก ข่า เมงลัก ว่านน้ำ กระเทียม กาฝากมะม่วง น้อยหน่าตัวผู้ ปีกไก่ตัวเมีย ขมิ้น

4) ระบบทางเดินปัสสาวะ ได้แก่ รากส้มรม รากสองฟ้า สำเหล้า มะกราดเครือ รากหนุ่ยคา รากสาบเสือ รากเพก ผัดบึง รากซีเหล็กบ้าน รากต้นคุณ สับปะรด แมวหนุ่ยขนาดแมว ปอผ้าสาม พญาหงษ์พอน มะเฟือง ตาลเหลือง โมกเครือ ว่านโคก มะตูม ข้าวโพด ตาล เกียงป็น ปลาไหลเผือก หนุ่ยแห้วหมู ฝ้าย ลำเจียก ลำโก ตากวาง กำแพงเจ็ดชั้น อ้อยดำ เกาวัลย์เปรียง หนุ่ยใหญ่ จำปา เพริน เอื้องหมายนา พันงู ไผ่รวก หนุ่ยคา ยาหัว ราชดัด เอียนด่อน

5) ระบบโรคผิวหนัง ได้แก่ ทองพันชั่ง มะขาม ต้นขี้กา (ชุมเห็ดเทศ) ตะไคร้หอม มะกรูด ปลาไหลเผือก กะยอม กุยช่าย ข้าวสารเจ้า ลูกสบ้า สบู่ดำ เทียนดำ ข้าวเหนียวดำ หัวกลอย ตาไก่ เกร็ดโพธิ์ ผักใส่น้ำ หนาดน้ำ เปล้า หนาด กล้วยตีบ มะเฟือง

6) โรคระบบอวัยวะภายใน ได้แก่ มะตูม เตยหอม น้ำตาลแดง จันทน์ทั้ง 5 จันทน์แดง จันทน์ขาว จันทน์เทศ จันทน์ชะมด จันทะนา เข็มแดง ต้นก้างปลาทูนน้ำ เปลือยเลือด

7) โรคระบบระบบกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น ได้แก่ ใบเป่า ใบหนาด เถาเอ็นอ่อน โคนทา กะบก ต้นแดง เปลือยเลือด เปลือกพอก หนุ่ยสาบเสือ หนุ่ยสาบแข็ง ว่านเอ็นเหลืองน้อย ว่านเอ็นเหลืองใหญ่ ว่านหัวน่วม ว่านขมิ้นอ้อย ขมิ้นชัน ขมิ้นทอง ขมิ้นดักแด่ กาฝากตัว ตาล ข้าวพลู เปล้า กระเทียม ใบมะนาว ขี้เหล็ก ชุมเห็ดเทศ ตำลึง บาก มะสัง ยาหัว

8) โรคระบบโลหิต ได้แก่ ฝางแดง มะตูม มะตูม เตยหอม น้ำตาลแดง ไม้โกเหล้า ไม้เป่าน้อย ไม้หมุยแดง ไม้ข่างน้ำว ไม้เป่าทอง ไม้แก่นฝาง เครือเช่า และคลอน

9) โรคที่รักษายาก ได้แก่ วุ้นปาก หรือหมาเมฆ รากเครือจวน รากเครือตางดอก รากสะแกนา รากมะเขือขุ่น (หมากเอ็ก) น้ำข้าวเจ้า น้ำปูนใส ตากวาง ตาใกล้ ข่าลิ้น ค้อแลน เอียนกวาง ดูกใส ตูมตัง ตูมกา ตูมกา ยาหัวใหญ่ (ข้าวเย็นเหนือ) อ้อยดำ ชะมัด สองฟ้า หัวอีเอ็ง ไม้ซาเป็ย รากส้มลม

10) โรคมะเร็ง (โรคที่รักษายาก) ได้แก่ ยาหัวใหญ่ ผางแดง ดูกอึ้ง ประดุง 108 รากเผี้ยพาน ดอกช่อนน้อย รากเส้นเคล็ดรากหุงสาย (มะละกอผู้) รากดุกอึ้ง รากปลาไหลเผือก ชนิดใบน้อย หัวยี่บา (กระเช้าสีดา) รากชัฒมอนแดง แก่นหรือรากของต้นจางอว แก่นหรือรากของต้นสาง ตาใกล้ ใช้มากถ่ายมาก แก่นหรือรากของต้นนมสาว เอาพิมเสน น้ำมันมะพร้าวหรือน้ำมันงา แก่นโพธิ์ศรีสามง่า เครือหุนแปร แก่นหรือรากต้นจันท์ (ลูกเหลืองหอม) ต้นหรือราก รากเกิดลั่นน้อย เงามันลำฮ้าง (ต้นสาบเสือ)

11) สมุนไพรที่รักษาโรคระบบอื่น ๆ เช่น เข้มแดง เข้มขาว และยาหัว รากหมาก เหม่า แก่นโมกหลวง มะม่วงหัวแมลงวัน เครือหรือรากเถาแกบ รากผักกะเม็ก ใบพิลา ลำโต โละ ต้นส้มป่อย ในหมากนาว คาบแมลงมูม พริก ขิง ว่านไฟ ข้าวเจ้า รากมะกรูด กระเทียม รากเล็บแมวผู้ รากหนามคอง จานตัน รากบ่าชาติ รากชี้เห็น ตีนนก นมสาว รากนมวัว รากเอียนด่อน อีตุตัน ขิงโคตัน กฤษณาตัน อ้อยสามส่วน เก้านางนี้ พญามีฤทธิ์ พังคีน้อย จันท์แดง จันท์หอม โกลีหัวบัว แก่นของต้นน้ำน้อย รากตาล ตินตังน้อย ตินตังใหญ่

สภาพการรักษาพยาบาลและการให้บริการของหมอพื้นบ้าน

หมอพื้นบ้านบำบัดรักษาเฉพาะโรคที่มีความรู้และประสบการณ์ในการรักษาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยไม่ได้ศึกษาทฤษฎีอย่างเป็นระบบแต่ได้จากการสังเกต และการจดจำคำบอกเล่า ซึ่งวิธีการรักษานั้นจะใช้ทั้งยาสมุนไพร คาถาอาคม และ น้ำมันซึ่งตัวยาสสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้ในการรักษามี 2 รูปแบบด้วยกัน คือ

1. ยาสมุนไพรเดี่ยว ตำรับยาที่ใช้ในการรักษาประกอบด้วยตัวยาสเพียงชนิดเดียว

2. ยาสมุนไพรตำรับ ตำรับยาประกอบด้วยตัวยาสตั้งแต่สองชนิดขึ้นไป หมอพื้นบ้าน

จำเป็นต้องมีความรู้รายละเอียดเกี่ยวกับวัตถุที่นำมาใช้เป็นยา เช่น รูปร่าง ลักษณะ สรรพคุณ การเก็บเกี่ยว การแปรสภาพ การปรุงยา การเก็บรักษา ตลอดจนหลักการใช้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมกับผู้ป่วยในแต่ละโรค

หลักการใช้อย่างในการรักษาของหมอพื้นบ้าน มีดังนี้

1. การใช้อย่างเพื่อการรักษาอาการของโรค เป็นการใช้อย่างเพื่อลดอาการที่เกิดขึ้นจากโรค

นั้น ๆ เช่น การใช้ยาเพื่อลดอาการไข้ ไอ คลื่นไส้ อาเจียน เวียนศีรษะ ท้องอืด-ท้องเฟ้อ ท้องเสีย ปัสสาวะขัด เบื่ออาหาร นอนไม่หลับ เป็นต้น

2. การใช้ยาเพื่อกำจัดสาเหตุของโรคมีกลุ่มยาหลายประเภทที่มีวัตถุประสงค์ในการใช้เพื่อกำจัดสาเหตุของการเกิดโรคให้หมดไป ซึ่งกลุ่มยาแต่ละประเภทจะทำหน้าที่แตกต่างกันยาบางประเภททำหน้าที่มากกว่าหนึ่งอย่าง กลุ่มยาที่ใช้เพื่อกำจัดสาเหตุของโรคดังนี้

1) ยาฆ่าเชื้อ “เชื้อ” คือคำที่ใช้เรียกละเอียดที่เป็นสาเหตุของการเกิดโรคที่หมอเชื่อว่า เป็นสิ่งมีชีวิต เช่น เชื้อขาง เชื้อโง่ง เชื้อพยาธิต่าง ๆ เป็นต้น ตัวยาจะออกฤทธิ์ฆ่าเชื้อให้ตายและถูกขับออกจากร่างกาย ตัวอย่างของตำรับยาฆ่าเชื้อ มีดังนี้

(1) ตำรับยาที่มีส่วนประกอบเป็นตัวยาที่ออกฤทธิ์ในการฆ่าเชื้อโดยตรง การใช้ยาแบบนี้หมอจำเป็นต้องเข้าใจถึงธรรมชาติของเชื้อแต่ละชนิด เช่น เชื้อขางที่อาศัยอยู่ในร่างกายนั้นมีหลายประเภท และอาศัยอยู่ในตำแหน่งที่แตกต่างกันออกไป เชื้อขางบางกลุ่มอาศัยอยู่ในบริเวณที่ยาสามารถเข้าไปออกฤทธิ์ฆ่าได้ยาก ดังนั้นจึงต้องใช้ยาที่มีความแรงมาก แต่ถ้าเชื้อขางอาศัยอยู่ในตำแหน่งที่ง่ายต่อการฆ่า ก็ใช้ยาที่มีความแรงน้อยก็สามารถฆ่าเชื้อขางได้

(2) ตำรับยาที่มีส่วนประกอบเป็นอาหารที่เชื้อชนิดนั้นชอบ มักใช้ยาฆ่าเชื้อประเภทนี้กับกลุ่มโรคที่มีสาเหตุจากเชื้อขาง และเป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ในร่างกายบริเวณที่ลึกกลับซับซ้อน หมอเรียกสถานที่ดังกล่าวว่า “ที่หลบซ่อน” ดังนั้นการใช้ยาที่มีส่วนประกอบของอาหารที่เชื้อชอบก็เพื่อหลอกล่อให้เชื้อออกมากินอาหารที่มีส่วนผสมของตัวยาที่ออกฤทธิ์ในการฆ่าเชื้อขางดังกล่าว ตัวอย่างยาฆ่าเชื้อ เช่น การใช้มะพร้าวขูดตากแดดให้แห้ง ใช้เป็นส่วนผสมของตำรับยารักษาโรคขางมดตะขิต

(3) ตำรับที่เป็นยาฆ่าเชื้อโดยให้ผู้ป่วยรับประทานร่วมกับอาหารที่เชื้อชอบหมอพื้นบ้านเชื่อว่าการใช้ยาฆ่าเชื้อเพียงอย่างเดียวไม่สามารถฆ่าเชื้อบางชนิดได้ ดังนั้นก็ต้องใช้วิธีการให้ผู้ป่วยรับประทานอาหารที่เชื้อชอบพร้อมกับตัวยาฆ่าเชื้อ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้อาหารเป็นตัวนำพาตัวยาเข้าไปในร่างกายของเชื้อได้ ตัวอย่างเชื้อในการถ่ายพยาธิปากขอ จะให้ผู้ป่วยรับประทานแหม่มพร้อมกับยาฆ่าเชื้อพยาธิ กรณีผู้ป่วยที่โดนพิษโง่งก็ให้รับประทานไข่มุกกับยาฆ่าเชื้อเป็นต้น

2) ยาขับเชื้อ แตกต่างกับยาฆ่าเชื้อตรงที่หน้าที่หลักของยา คือ การขับเชื้อออกจากร่างกาย คุณสมบัติของยาขับเชื้อมีทั้งที่ฆ่าเชื้อและขับเชื้อ ซึ่งขึ้นอยู่กับโรค ยาขับเชื้อมีดังนี้

(1) เชื้อขาง การกำจัดเชื้อขางมีหลายวิธี การใช้ยาเพื่อขับถ่ายเชื้อขางออกจากร่างกายก็เป็นวิธีหนึ่งของการกำจัดสาเหตุของโรค ช่องทางการขับถ่ายของเชื้อขางแต่ละประเภท

มีความแตกต่างกันออกไป หมอเชื่อว่าโดยทั่วไปเชื้อข้างถูกขับออกจากร่างกายคนได้ 3 ทาง ได้แก่ ทางอุจจาระ ทางปัสสาวะ และทางเหงื่อ

(2) เชื้อพยาธิ ได้แก่ การใช้ยาถ่ายพยาธิที่อยู่ในลำไส้ ตัวยาจะออกฤทธิ์ทำให้พยาธิตายหรือสลบ แล้วถูกขับออกจากร่างกายทางอุจจาระ นอกจากนี้ยาถ่ายพยาธิจะต้องมีฤทธิ์เป็นยาระบายร่วมด้วย เช่น ตำรับยาที่ใช้เมล็ดแห้งของสลอด (มะขัง) ใช้ฆ่าพยาธิในลำไส้ทุกชนิด ตำรับยาที่ผสมยางสดของต้นสารภีป่าใช้ฆ่าพยาธิไส้เดือน ผงพวกหนาดสำหรับใช้ถ่ายพยาธิตัวดี เป็นต้น

3) ยาตัดราก เป็นยาที่ใช้กับกลุ่มโรคที่เชื่อว่ามีรากเช่น สาน ริดสีดวง มะโหก ฝัฯลฯ ได้แก่โรคสานที่เชื่อว่ารากสานมีลักษณะเป็นเส้นใยเล็ก ๆ เหมือนกับใยกล้วย มีหน้าที่ดูดซึมอาหาร รากสานจะเจริญเติบโตรากลยาวเรื่อย ๆ ไซผ่านอวัยวะต่าง ๆ และทำให้เกิดโรคกับอวัยวะนั้น การรักษาจึงใช้แนวคิดในการกำจัดการเจริญเติบโตของรากก็คือการใช้ยาที่เชื่อว่าเป็นการทำลายรากสานให้ฝ่อ เป็นผลให้ไม่สามารถหาอาหารได้ เช่น ฝี่ที่มีรากเช่นเดียวกันกับโรคสาน หมอจะใช้ยาตัดหัวฝี่ โดยการใช้ตัวยานำยามาวางลงบนหัวฝี่เพื่อให้ยาออกฤทธิ์ต่อหัวฝี่และซึมไปตามรากเพื่อทำลายรากฝี่

4) ยาฟอกเลือด เป็นยาที่ใช้กับผู้ป่วยที่มีภาวะเลือดเสีย เชื่อว่าเกิดจากเลือดแดงรวมตัวกับน้ำเหลือง ยาฟอกเลือดมีหน้าที่ไปแยกเลือดแดงและน้ำเหลืองให้ออกจากกัน เช่น ผู้ป่วยที่เป็นโรคขางมดตะขิดกินเม็ดเลือด มักเกิดภาวะเลือดเสียในร่างกาย มีอาการแสดงคือ เล็บดำมแดง ผิวซีดและคล้ำ ผู้หญิงมักมีอาการตกขาว การรักษาโรคกลุ่มนี้ต้องใช้ยาฟอกเลือดเพื่อให้เลือดอยู่ในภาวะปรกติก่อนแล้วจึงวางยาอื่นต่อไปตามขั้นตอน

5) ยาขับเลือด เป็นยาที่ใช้กับผู้ป่วยเพศหญิง มักเป็นกลุ่มที่มีประจำเดือนมาไม่ตรงเวลาและลักษณะของประจำเดือนมีสีคล้ำ ความเชื่อดังกล่าวเกิดจากแนวคิดที่ว่าเลือดประจำเดือนเป็นเลือดเสียที่ร่างกายจะต้องขับออกมาในแต่ละเดือน ไม่ควรตกค้างอยู่ในร่างกายถ้าเลือดตกค้างอยู่ในร่างกาย เช่น ที่มดลูก จะเป็นผลให้ร่างกายดูดซึมเลือดเสียดังกล่าวเข้าไปในระบบไหลเวียนและเกิดการรวมกับเลือดดีที่ทำให้เกิดภาวะเลือดเป็นพิษเป็นผลให้เกิดโรคต่าง ๆ ได้ ดังนั้นการออกฤทธิ์ของตัวยาก็มีจุดมุ่งหมายในการขับเลือดเสียออกจากร่างกายทางประจำเดือน

3. การใช้ยาเพื่อลดความรุนแรงของโรค ยาที่ใช้ลดความรุนแรงของโรค มีดังนี้

1) ยากระทุ้ง ความเชื่อที่ว่าระยะเวลาการดำเนินของโรคแต่ละชนิดมีการใช้เวลาในแต่ละขั้นตอนแตกต่างกันออกไป และการเกิดอาการเจ็บป่วยในแต่ละระยะนี้มีความรุนแรงมากน้อยต่างกัน จุดมุ่งหมายของการใช้ยากระทุ้งก็เพื่อให้ระยะเวลาการดำเนินการของโรคแต่ละ

ขั้นตอนดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งจะทำให้ผู้ป่วยลดภาวะเสี่ยงจากขั้นตอนที่เป็นอันตรายต่อชีวิต เช่น การใช้ยากระตุ้นไขกระดูกพร้อมกับยากระตุ้นไขกระดูกในผู้ป่วยที่เป็นโรคฮีโมฟีเลีย ผู้ที่เป็นโรคฮีโมฟีเลียในระยะเริ่มแรกผู้ป่วยมักมีไข้สูง การดำเนินของโรคในขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นระยะอันตราย ถ้าผู้ป่วยได้รับการดูแลที่ไม่ถูกต้องอาจทำให้เสียชีวิตได้ อาการไข้จะลดลงก็ต่อเมื่อโรคอยู่ในระยะที่มีตุ่มน้ำใสออกตามร่างกายจึงจะถือว่าเป็นระยะปลอดภัย เพื่อให้การดำเนินของโรคในแต่ละระยะเร็วขึ้น หมอก็จะใช้ยากระตุ้นไขกระดูก เพื่อให้ตุ่มน้ำปรากฏตามผิวหนังเร็วขึ้นและแตกออกไป นอกจากนี้ยังถือว่าเป็นการกำจัดเชื้อออกจากร่างกายด้วย

2) ยาถึบ จากแนวคิดที่ว่าอาการแสดงของโรคมีความรุนแรงแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความสำคัญของอวัยวะนั้น ๆ ถ้าอาการแสดงไปเกิดขึ้นที่อวัยวะที่สำคัญของร่างกาย จะเป็นอันตรายต่อผู้ป่วยมากกว่าอวัยวะอื่น จุดมุ่งหมายของการใช้ยาถึบนี้ก็เพื่อบังคับให้อาการแสดงของโรคไปปรากฏหรือเกิดกับอวัยวะอื่นที่เชื่อว่ามีค่าน้อยกว่า เพื่อลดความรุนแรงของโรคหรือเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่เกิดอาการแสดงของโรค ตัวอย่างเช่น การใช้ยาถึบในผู้ป่วยที่เป็นฝี ความเชื่อของหมอที่ว่า ฝีสามารถเกิดได้กับอวัยวะทุกส่วนของร่างกาย ฝีมีอาการแสดงที่เรียกว่าตุ่ม และตุ่มนั้นเมื่อเกิดการอักเสบจะกลายเป็นหนองได้ ดังนั้นฝีที่เกิดบริเวณผิวหนังจะมีอันตรายน้อยกว่าฝีที่เกิดขึ้นกับอวัยวะภายในร่างกาย เช่น การเป็นฝีที่ลำไส้ ซึ่งถือว่าเป็นอันตรายต่อชีวิต ดังนั้นเพื่อลดภาวะเสี่ยงหรือลดความรุนแรงของโรค หมอจะใช้ยาไปบังคับให้ตุ่มฝีมาเกิดกับผิวหนังเป็นต้น

3) ยาห้ามพิษและยาดับพิษ ความเชื่อที่ว่าเชื้อขางเป็นสาเหตุให้เกิดความเจ็บป่วยแก่อวัยวะของร่างกาย เชื้อขางแต่ละชนิดนั้นมีพิษที่สามารถเคลื่อนที่หรือแพร่กระจายไปยังอวัยวะอื่น ๆ และก่อให้เกิดโรคแก่อวัยวะนั้นได้ จุดมุ่งหมายของการใช้ยาห้ามพิษเพราะมีความเชื่อว่าจะออกฤทธิ์ในลักษณะของการล้อมกรอบ เพื่อไม่ให้พิษนั้นเคลื่อนที่ไปทำให้เกิดความเสียหายแก่อวัยวะอื่น ๆ ได้ และพิษดังกล่าวจะอยู่เฉพาะอวัยวะปัจจุบันที่เกิดโรคเท่านั้น นอกจากนี้ยังใช้ยาห้ามพิษกับกลุ่มอาการไข้และกลุ่มอาการปวดที่เรียกว่า "ปิดไข้" "ปิดปวด" กรณีที่ผู้ป่วยเป็นไข้ถ้าพิษในร่างกายมีมากจะทำให้ไข้สูงขึ้นซึ่งเป็นอันตรายต่อชีวิต ดังนั้นหมอมองต้องใช้ยาห้ามพิษไข้เพื่อให้ความร้อนของร่างกายลดลง

4) ยาคว่น ยาคว่นเป็นยาที่ทำให้ผู้ป่วยรับประทานทันทีตั้งแต่เริ่มอาการเจ็บป่วย มีวัตถุประสงค์เพื่อไม่ให้โรคนั้นมีอาการรุนแรงมากขึ้น มักใช้กับโรคหรือความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ตัวอย่างเช่น

(1) คนที่เป็นอัมพฤกษ์ และอัมพาต ทันทีที่รู้ว่าเกิดอาการของโรคเหล่านี้ ควรให้

ผู้ป่วยรับประทานน้ำมันงา เชื่อว่าจะช่วยกระจายเลือด เป็นผลให้ผู้ป่วยฟื้นจากภาวะเจ็บป่วยเร็ว ไม่ทำให้เกิดอาการเรื้อรัง

(2) ผู้ป่วยที่ได้รับการบาดเจ็บ เช่น ถูกของแข็งกระแทก ให้ใช้ฮ่อมคำตำผสมกับเหล้าขาวให้ผู้ป่วยรับประทานทันที จะช่วยกระจายเลือดและขับเลือดที่ตกค้างในร่างกายนอกให้หมดเพราะว่าเลือดที่ค้างอยู่ในร่างกายถือว่าเป็นเลือดเสีย สามารถทำให้เกิดพิษในร่างกาย

(3) ผู้ป่วยที่ถูกงูกัด ควรให้ผู้ป่วยเคี้ยวเปลือกมะตูมกา (มะตั้ง) หรือเคี้ยวใบรางจืด แล้วกลืนเอาแต่น้ำ ตัวยาจะช่วยป้องกันไม่ให้เข้าสู่อวัยวะสำคัญของร่างกาย เช่น หัวใจ เป็นต้น

4. การใช้ยาเพื่อใช้เสริมสร้างและทดแทนสิ่งที่ร่างกายขาด

1) ยาสร้างเลือด ยาสร้างเลือดมีฤทธิ์ในการกระตุ้นให้ร่างกายสร้างเลือดได้ดี และทำให้เพิ่มปริมาณเลือดในร่างกายได้มากขึ้นตามความต้องการของร่างกาย

2) ยาตอยเลือด เป็นยาที่ทำให้ร่างกายผลิตเลือดให้เพียงพอกับความต้องการของร่างกาย แต่เชื่อว่าตัวยาจะค่อย ๆ ผลิตเลือดเพิ่มทีละน้อย ๆ (ตอย/ทยอย) และสม่ำเสมอ การกินยาตอยเลือด จะต้องกินติดต่อกันเป็นระยะเวลาานาน มักใช้กับผู้ป่วยที่ต้องการรักษาระดับเลือดในร่างกายให้มีปริมาณสม่ำเสมอเพียงพอกับความต้องการของร่างกาย

3) ยาบำรุงเลือด เป็นยาที่ทำให้ร่างกายสมบูรณ์มีความสามารถในการผลิตเลือดได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การเชื่อว่าตัวยาไปช่วยทำให้กล้ามเนื้อที่มีหน้าที่สร้างเลือดนั้นให้แข็งแรง หรือเป็นยาที่ทำให้ร่างกายโดยรวมแข็งแรงมีความสามารถในการผลิตเลือดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนั้นแล้วสภาพการรักษาของหมอพื้นบ้านยังมีความสัมพันธ์กับความเชื่อต่างๆ ตามวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งหมอพื้นบ้านมีความเชื่อในการรักษาพยาบาลดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์เกี่ยวกับประสบการณ์ที่ผ่านมาในเรื่องเหนือธรรมชาติที่ส่งผลต่อสุขภาพหรือการดำรงชีวิตของตนเองและคนในครอบครัว ซึ่งมีวิธีการทำให้หายจากความทุกข์โดยการพึ่งพามอพื้นบ้านที่เชี่ยวชาญโดยใช้เวทย์มนตร์ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์จะเกี่ยวข้องกับเรื่องผีต่างๆ

สำหรับคนอีสาน ผีคือวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือที่มีอยู่แล้วโดยไม่ทราบว่ามีมาแต่เมื่อใดหรือมีมาอย่างไร ผีเหล่านี้ประกอบด้วยผีประเภทต่าง ๆ เช่น ผีนา ผีป่า ผีเขา ผีบ้าน ผีหมู่บ้าน ผีปู่ย่าตายาย ผีฟ้า ผีแดน และผีอื่น ๆ หรือแม้กระทั่งผีที่เกิดจากการกระทำของบุคคล เช่น ผีปอบ ความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อที่มีมาแต่เดิม ผสมผสานกับความเชื่อในระพุทธศาสนา จน

แทบจะแยกกันไม่ออกว่าพิธีกรรมใดเกิดจากความเชื่อในพระพุทธศาสนา หรือพิธีกรรมใดเกิดจากความเชื่อเรื่องผี

หมอพื้นบ้านและผู้ป่วยส่วนมากจะมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ตามวิถีวัฒนธรรม ประเพณีและศาสนาที่ส่งผลต่อสุขภาพหรือการดำรงชีวิตของตนเองและคนในครอบครัว ซึ่งมีวิธีการทำให้หายจากความทุกข์โดยการพึ่งพาหมอพื้นบ้านที่เชี่ยวชาญโดยใช้พิธีกรรม ใช้เวทย์มนตร์คาถาหรือจะเกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์ หรือ จิต วิญญาณ เจ้ากรรมนายเวร ผี ต่างๆ เช่น ผีเชื่อ ผีบรรพบุรุษ ผีไร้ผีนา เป็นต้น โดยเชื่อว่าการเจ็บป่วยเพราะนอกจากจะเจ็บป่วยด้วยพยาธิ หรือโรคต่างๆ ที่ทำให้เจ็บป่วยแล้ว ความเจ็บป่วยยังมีสาเหตุจากสิ่งที่เหนือธรรมชาติที่มีส่วนทำให้เจ็บป่วย เมื่อมีการเจ็บป่วยรักษาไม่หายไปรักษาหลายแห่งทั้งโรงพยาบาล คลินิกทั้งรัฐและเอกชน อาการก็ไม่ดีขึ้นผู้ป่วยจึงต้องไปหาหมอพื้นบ้าน เช่น หมอยา หมอสะเดาะเคราะห์ หมอดู เป็นต้น การเจ็บป่วยนี้น่าจะมาจากสิ่งใด หมอพื้นบ้านตรวจดูว่ามาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ทำทานดำ (การกระทำจากสิ่งเหนือธรรมชาติ) หรือ เจ้ากรรมนายเวร จึงต้องมีการรักษาตามพิธีกรรม ความเชื่อที่หมอพื้นบ้านได้ถ่ายทอดการรักษาต่อไปซึ่งพิธีกรรมต่างๆจะช่วยเสริมสร้างกำลังใจให้แก่ผู้ป่วยให้มีกำลังใจในการต่อสู้กับโรคร้าย

ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ป่วย จากจังหวัดเลย ได้กล่าวว่า

“ ผมเองป่วยมานานหลายปี ไปรักษาที่โรงพยาบาล คลินิก นวดที่ สาธารณสุข และซื้อยากินเอง แต่อาการไม่ดีขึ้น ป่วยมานานหลายปี มีอาการปวดขา ปวดข้อ ปวดแขนทั้งสองข้าง เวลาเดินจะปวดเอว หมอที่คลินิกและโรงพยาบาล บอกว่าเป็นโรคชรา และข้อเสื่อม มีวิธีการรักษาคือต้องผ่าตัดอย่างเดียว ทำให้ไม่มั่นใจ เพราะตนเองแก่แล้ว จึงต้องอาศัยวิธีการรักษาแบบพื้นบ้าน คือรักษากับหมอพื้นบ้าน เบื้องต้น หมอพื้นบ้านได้ตรวจและบอกว่า เป็นโรคทำทานดำ (สิ่งเหนือธรรมชาติ) หมอบอกว่ามีวิธีการรักษาคือ ห้ามบีบนวดเพราะจะทำให้โรคกระจายรักษายาก ต้องแต่งแก้ (เชิญออก) และกินยาต้มสมุนไพรรักษาด้วยการให้ข้าวเหนียวประมาณ 5-6 คำ กลิ้งที่หัว จนถึงปลายคืนพร้อมกับบริกรรมคาถาและใช้ใบพลูเป่าออก ”

นายสมหวัง เขียนสว่าง

ผู้ป่วยที่มารับบริการจากหมอพื้นบ้าน

พิธีกรรมการแต่งแก้ แสดงในภาพที่ 2 และ ภาพที่ 3

ภาพที่ 2 และ 3 พิธีกรรมการแต่งแก้

2. ความเชื่อเกี่ยวกับมูลเหตุของการเกิดโรค

ความเชื่อเกี่ยวกับมูลเหตุของการเกิดโรคเป็นรากฐานของการแพทย์พื้นบ้านซึ่งจากหลักการแพทย์แผนไทยกล่าวถึง การประพฤติปฏิบัติตนอันเป็นมูลเหตุทำให้ธาตุขันธ์ร่างกาย อ่อนแอ เป็นต้นเหตุของการเจ็บป่วย

ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อเกี่ยวกับมูลเหตุของการเกิดโรคในส่วนนี้ได้ศึกษา เอกสาร (ตำราเภสัชกรรม) และการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านและนักศึกษาแพทย์แผนไทย พบว่า ความเชื่อและสาเหตุของมูลเหตุของการเกิดโรค ว่าเกิดจากความประพฤติของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดขึ้น มี 8 ประการดังนี้

1. อาหาร เช่น บริโภคอาหารมากหรือน้อยกว่าที่เคย บริโภคอาหารมุดเสีย อาหารรสแปลก อาหารไม่ตรงเวลา เป็นต้น
2. อิริยาบถ การอยู่ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งนานเกินควร ควรลัดเปลี่ยนอิริยาบถให้เหมาะสม
3. ความร้อนและเย็น เมื่อถูกความร้อนความเย็นมากเกินไป ทำให้ธาตุวิปริตแปรปรวนไป
4. อุดนอน อุดข้าว อุดน้ำ ร่างกายควรได้รับการพักผ่อนหลับนอนที่พอเหมาะ รับประทานอาหารให้เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย ดื่มน้ำที่สะอาดให้เพียงพอ

5. กลั่นอุจจาระ ปัสสาวะ การกลั่นอุจจาระหรือปัสสาวะ จะทำให้ร่างกายได้รับของเสียที่ต้องขับถ่ายออกไป กลับเข้ามาในร่างกาย การหมักหมมของอุจจาระและปัสสาวะทำให้เกิดการขยายตัวของเชื้อโรคและพิษมากขึ้น พิษเหล่านี้จะกลับเข้าสู่กระแสเลือด และไปสู่ส่วนต่างๆ ของร่างกาย อันเป็นสาเหตุทำให้เกิดโรคหลายประการ

6. ทำงานเกินกำลัง การหักโหมทำงาน หรือใช้ร่างกายมากหรือนานเกินควร ขาดการพักผ่อนอย่างเพียงพอ ทำร่างกายอ่อนแอต่อการเกิดโรค

7. ความเศร้าโศกเสียใจเป็นสาเหตุที่ทำให้ร่างกายเสื่อมโทรมได้หลายทาง เช่น ทำให้นอนไม่หลับ เกิดภาวะความเครียด เลือดไปเลี้ยงสมองได้น้อย การทำงานของประสาทและหัวใจ ผิดปกติ ไปจนถึงขั้นเบื่ออาหาร ขาดอาหาร ขาดการออกกำลังกาย ขาดการพักผ่อน หรือการทำร้ายตนเอง

8. โทสะ ความโกรธเป็นไฟเผากายและใจให้มอดไหม้เกิดความทุกข์เหมือนไฟไหม้อยู่ในดวงจิต สมองถูกทำลาย สติสัมปชัญญะขาดพร่อง ผิพรรณเหี่ยวเฉา อาจทำให้เกิดการทำร้ายตนเองหรือผู้อื่นหรือหาเหตุให้ถูกทำร้ายได้โดยง่าย

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกหมอพื้นบ้าน ได้ข้อมูลว่าสาเหตุแห่งความเจ็บป่วยที่สำคัญเกิดจากความแปรปรวนของธาตุภายในร่างกายซึ่งอาจมีปัจจัยมาจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล อายุ เวลา ถิ่นที่อยู่ อาหารการกิน พฤติกรรม และภาวะทางจิตใจการกังวลมาก ความเครียดต่างๆ

ดังกล่าวของแพทย์แผนไทยสาขาเภสัชกรรม เวชกรรมประจำศูนย์วัดป่าหลักเมือง แสงธรรม ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ได้กล่าวว่า

“มูลเหตุของการเกิดโรคในผู้ป่วยที่มารับการบำบัดรักษานั้น ส่วนใหญ่มาจาก พฤติกรรมการกิน อิริยาบถ ทำให้ร่างกาย ป่วย คือ อากา รกำเริบ หย่อน พิการ (ธาตุ) ถึงแม้หมอพื้นบ้านจะรักษาให้ แต่ผู้ป่วยก็ต้องรักษาตนเองด้วย คือเรื่องพฤติกรรมการกินของ แสง อิริยาบถ การออกกำลังกาย การเล่นกีฬา อากา รป่วย รักษา อย่ างไรก็ไม่หาย ถ้าไม่ปรับพฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุของการเกิดโรค”

นายกฤต เพชรลานนา

แพทย์แผนไทยสาขาเภสัชกรรม

3. ความเชื่อเกี่ยวกับขันธห้า

ขันธห้าหมายถึงกองแห่งรูปธรรมและนามธรรม 5 หมวด ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งที่ยกกันไว้เป็นกลุ่ม เป็นกอง หรือเป็นพวกๆ จำนวน 5 อย่างนั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยส่วนรูปเป็นรูปขันธ อีก 4 อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามขันธหรือจัดเป็น 3 อย่างก็ได้ คือ เป็น จิต เจตสิก (สิ่งที่เกิดกับจิต อยู่กับจิต) และรูป วิญญาณ เป็นจิต, เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก, รูป กล่าวคือ ร่างกาย และใจ การดำเนินชีวิต มีส่วนทำให้ธาตุ ขันธไม่สมดุล ซึ่งกายและใจ มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งหมอพื้นบ้านผู้บำบัดรักษาจะต้องรู้ธาตุของผู้ป่วยและสมุนไพรรักษาธาตุนั้น

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกหมอฟันบ้านได้ข้อมูลว่าการเจ็บป่วยเนื่องจากความไม่สมดุลของขันธห้า ดังนั้นในการบำบัดรักษาจึงจำเป็นต้องบำรุงขันธให้กลับเข้าสู่ภาวะเป็นปกติ โดยใช้สมุนไพรมือ ต้นเป่าใหญ่ซึ่ง เป่าใหญ่และเป่าน้อยเป็นประธาน เช่น โรคกระเพาะอาหาร มีเป่าใหญ่เป็นประธานหมู่ และตามด้วย เล็บฤาษี ฝอยลม รากพังวะ เกาติงเหลิ้ม กล้วยลม สานตืดและ ผางน้ำค่าง ใช้ กิน 3 มัดอาการจะดี ขับลม กรดแก๊ส บำรุงธาตุ ขันธด้วย

ดังคำกล่าวที่ว่า

“การเจ็บป่วยก็เนื่องมาจากความไม่สมดุลของธาตุ ขันธ. ในการ . . . . .
บำบัดรักษา จึงจำเป็นต้องบำรุงธาตุ ขันธให้กลับเข้าสู่ภาวะเป็น
ปกติ ด้วยยาที่ใช้ในการบำรุงธาตุ ขันธ จะใช้ สมุนไพรมือ ต้นเป่า
ใหญ่ ถือได้ว่า เป่าใหญ่และเป่าน้อยเป็นประธาน เช่น โรค
กระเพาะอาหาร มีเป่าใหญ่เป็นประธานหมู่ และตามด้วย เล็บฤาษี
ฝอยลม รากพังวะ เกาติงเหลิ้ม กล้วยลม สานตืดและ ผางน้ำค่าง
ใช้ กิน 3 มัดอาการจะดี ขับลม กรดแก๊ส บำรุงธาตุ ขันธด้วย”

นายกุง วงศ์คำโสม
หมอฟันบ้าน

4. ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์กับสมุฏฐานการเกิดโรค

ในทางโหราศาสตร์เกี่ยวกับสมุฏฐานการเกิดโรคต้องพิจารณา มี 3 ประการ ดังนี้

1) ราศีวิภาคและภพวิภาค หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างราศีทั้ง 12 กับอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทั้งภายนอกและภายใน ในทางโหราศาสตร์กำหนดราศีเมษเป็นจุดเริ่มต้น หมายถึงศีรษะและใบหน้า ต่อไปราศีพฤษภเป็นส่วนคอ จนกระทั่งถึงราศีมีนเป็นเท้า

ส่วนภพวิภาค หรือเรือนชาตา กำหนดจากราศีที่ลัคนาสถิต หรือภพที่ 1 เป็นจุดเริ่มต้นของส่วนศีรชะไปจนถึงภพที่ 12 เป็นส่วนของเท่า เช่นกัน แต่มีรายละเอียดเพิ่มเติม คือ ภพที่ 2 ถึง 6 เป็นตัวแทนของอวัยวะซี่งขวา และภพที่ 8-12 เป็นส่วนของอวัยวะซี่งซ้าย

2) ภพเกี่ยวกับโรค ในทางโหราศาสตร์กำหนดภพเกี่ยวกับโรคจากทุกสถานะภพ คือ ภพอริ (โรค) ภพมรณะ และภพวินาศน์ (การสูญเสีย ความเจ็บป่วย)

3) ดวงดาวบอกอาการหรือโรค ต้องพิจารณาประกอบกับราศีกับโรคด้วยเดือนอริ

โหราศาสตร์สามารถช่วยในการวินิจฉัยโรคจากฐานความเชื่อว่า ดาวแต่ละดวง ราศีแต่ละราศี และภพแต่ละภพ มีความหมายเกี่ยวกับกายวิภาคและสรีรวิทยาของมนุษย์ จึงนำโหราศาสตร์มาใช้ในการแพทย์แผนไทยเพื่อบอกแนวโน้มของโรคว่าพื้นของดวงชะตาทางโหราศาสตร์บอกแนวโน้มของเจ้าชะตามีโอกาสเป็นโรคอะไรได้ แม้โรคที่หาสาเหตุได้ยาก อาจจะชี้ทางให้แพทย์ตรวจค้นในสิ่งที่แพทย์มองไม่เห็นได้ ดังนั้นจึงใช้ โหราศาสตร์ในการป้องกันโรคได้ โดยจากดวงชาตาอาจบอกว่ามีโอกาสที่จะเป็นโรคอะไรได้ และจัดการป้องกันโรคนั้นๆ อย่างไร

นอกจากนั้น โหราศาสตร์ยังใช้การบำบัดโรคได้ โดยจากดวงชาตาจร อาจบอกว่ากำลังอยู่ในระยะของการเจ็บป่วย เนื่องจากตนลัคนัจรไปอยู่ในภพมรณะ ก็แนะนำให้เข้าเดินทางไปต่างประเทศหรือย้ายที่อยู่ไปยังต่างจังหวัดไกล ๆ ออกไป หรือเดินทางบ่อย ๆ ในความหมายของมรณะ เช่นกัน เป็นการแก่งัดดวงหรือแก้ดวงชะตาหรือโหราศาสตร์บำบัดก็ได้

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกหมอฟันบ้าน พบว่ามีความเชื่อว่าผู้ป่วยที่รักษาไม่หาย ไปรักษามาหลายแห่ง ทั้งโรงพยาบาล คลินิก หมอฟันบ้านแต่ไม่หายแล้ว หมอดนทางที่จะรักษาไป จึง ต้องดูเกณฑ์ดวงชะตาชีวิตก่อน ถ้าดวงชะตา เข้าสู่เกณฑ์ชะตาชีวิตที่ไม่ดี เช่น เกณฑ์ชะตาชีวิตตกคนคอขาด ตกไม้หนีบคอ จะทำให้ป่วย หรือป่วยหนัก ต้องแก้เคราะห์กรรมปล่อยนก ปล่อยปลาถวายสังฆทานเพื่อให้จิตใจสบายขึ้น เสร็จแล้วจึงทำการรักษาโรคทางกายต่อไป ดังคำกล่าวว่

“ถ้าผู้ป่วยที่รักษาไม่หาย กินยาอะไรก็ไม่ถูกไปรักษามาหลายแห่ง ทั้งโรงพยาบาล คลินิก หมอฟันบ้านหลายที่ แต่ไม่หายแล้ว หมอดนทาง ที่จะรักษาไป ต้องดูเกณฑ์ดวงชะตาชีวิตก่อนถ้าดวงชะตา เข้าสู่เกณฑ์ชะตาชีวิตที่ไม่ดี เช่นตกไม้หนีบคอหรือตกคนคอขาด ต้องแก้เคราะห์กรรมปล่อยนก ปล่อยปลาถวายสังฆทานเพื่อให้จิตใจสบายขึ้นเสร็จแล้วจึงทำการรักษาโรคทางกายต่อไป

นายผุย กำมาทอง หมอฟันบ้าน

5. ความเชื่อเกี่ยวกับธาตุสี่

ธาตุทั้ง 4 ประกอบด้วย

1. ธาตุไฟ คือ กำลังแรง ความเลื่อมใสศรัทธาและอุดมคติมีธรรมชาติทะเยอทะยาน ต้องการแม้แต่สิ่งที่เอื้อมไม่ถึงและสิ่งที่ไม่อาจบรรลุได้และมักมีอะไรบางอย่างอยู่เหนือความคิดนึกของมนุษย์ที่สูงสุด พร้อมทั้งความเชื่อมั่นในตนเองอีก ไฟนั้นต้องการลมเพื่อให้อุณหภูมิสูงเสริมความรุ่งโรจน์ของตนเอง แต่ลมที่จะส่งเสริมไฟได้ต้องไม่ถูกอิทธิพลของดาวพุธที่ตลบตลึงหรือดาวเสาร์ที่รบกวนเข้าครอบงำจะส่งผลสูงสุดขณะมฤตยูผ่านวาบเข้าไปในลมมนั้นเท่านั้น

2. ธาตุ ดิน คือการปฏิบัติ ความอดทนบึกบึนและเสถียรอาหาร ต้องการแต่การปฏิบัติโดยลงมือทำจริงๆ ทำอย่างอดทนและบึกบึนไม่ทอดย ไม้เกรงกลัวในเรื่องความลำบาก ดังนั้นธาตุดินจึงเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งราศีธาตุอื่นๆในเมื่อจะล้มความจำเป็นข้อนี้เสีย

3. ธาตุลม คือดินต้องการจะเป็นมิตรกับลมในเรื่องจิตใจ ให้เป็นรูปร่างซึ่งดินต้องการรู้อย่างสูงคือปัญญาความคิด ความไตร่ตรองหาเหตุผล และความเข้าใจ ตามปกติมักพิจารณาหาเหตุผลตามหลักแหล่งตรรกะญาณและความเข้าใจในสิ่งต่างๆ เป็นสำคัญที่สุด ไม่ชอบการเคลิ้มฝันในเรื่องที่เกี่ยวข้องจิตใจ เพราะเห็นว่าไม่แน่นอนและไม่มีความหมาย ต้องการจะคิดหาเหตุผลในสิ่งต่างๆและพิสูจน์ให้เป็นความจริงขึ้นมา

4. ธาตุน้ำ คือ อารมณ์ทั้งชนิดเคลิ้มฝันด้วยตัวเอง และรับอารมณ์จากสิ่งอื่นตลอดจนความฉลาดสามารถในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและสัญชาติญาณ ย่อมต้องการที่จะไหลไปสู่และรวมอยู่ในระดับเดียวกันแต่บางครั้งก็ไหลทวนขึ้น สูเบื้องสูงเพราะอำนาจของอารมณ์ได้ แต่อย่างไรก็ตามมันจะต้องไหลลงสู่ระดับเดิม เพราะอารมณ์ไม่เป็นสิ่งจริงจังและตามปกติก็ไม่ไหลทวนขึ้นไปเหนือระดับเดิมมากนัก เพราะน้ำไม่มีความทะเยอทะยาน

เมื่อธาตุทั้ง 4 เกิดภาวะเสียสมดุล คือ กำเริบ หย่อน พิการ ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยได้

กำเริบ หมายถึง ธาตุต่างๆ ทำหน้าที่มากกว่าปกติ เช่น ธาตุไฟกำเริบ ทำให้ตัวร้อน เป็นไข้ เป็นต้น

หย่อน หมายถึง ธาตุต่างๆ ทำหน้าที่น้อยกว่าปกติ เช่น ธาตุไฟหย่อน ทำให้อาหารไม่ย่อย ตัวเย็น เป็นต้น

พิการ หมายถึง ธาตุต่างๆ ทำหน้าที่น้อยมากหรือไม่สามารถทำหน้าที่ได้เลย เช่น ไตพิการ (ธาตุดินพิการ)

ในแต่ละธาตุเกิดภาวะเสียสมดุล คือ กำเริบ หย่อน พิการ ดังนี้

ธาตุดินพิการ หมายถึงสภาพผิดปกติของอวัยวะที่แสดงออก เช่น ผิวน้ำพิการ คือ มีตุ่ม มีเน่า มีเปื่อย เป็นแผล เป็นต้น ถ้าอวัยวะภายในพิการ เช่น ตับพิการ คือ ตับทำงานผิดปกติ หรือเป็นฝี อักเสบ นั่นเอง

ธาตุดินกำเริบ คือมากไป ผิดไปจากเดิม เช่น มีขนาดโตขึ้น บวม งอก เนื้องอก เรียกว่า "หทัยวตะ(การเต้นของหัวใจ อารมณ์ จิต)ระคน"

ธาตุน้ำพิการ หมายถึงสภาพของเหลวในร่างกายทำงานที่ ผิดปกติไป เช่น เสมหะพิการ คือ มีมูก เมือก เสลด ออกมาเป็นหนอง เป็นเลือด น้ำปัสสาวะพิการ มีปัสสาวะขุ่น เป็นหนอง เป็นเลือด เป็นต้น

ธาตุน้ำกำเริบ คือ มีอาการมากเกินไป เกินปกติ เช่น มีน้ำมูกมากไหลทั้งวัน ท้องเดิน น้ำในต้วมาก บวม ความดันโลหิตสูง มีเลือดมาก มีน้ำในกระแสเลือดมาก

ธาตุน้ำหย่อน คือ ขาดหรือน้อยไป เมื่อน้ำน้อย แสดงให้เห็นถึงความแห้งเหี่ยว ไม่สดใส เช่น น้ำตาแห้ง คอแห้ง ท้องผูก ปัสสาวะน้อย

ธาตุลมพิการ คือ ภาวะผิดปกติ เดียวเร็ว เดียวช้า คือการเคลื่อนไหวที่ไม่เป็นจังหวะ หรือเสื่อมสภาพ ไม่ทำงาน ไม่เคลื่อนไหว

ธาตุลมกำเริบ คือภาวะแห่งการเคลื่อนไหวของอวัยวะน้อยใหญ่เกิดเคลื่อนไหวอย่าง ผิดปกติ เช่น การกระตุก การชัก การเต้นเร็วผิดปกติ การหอบ การบีบตัวอย่างรุนแรง การปวด ฯลฯ

ธาตุลมหย่อน คือภาวะแห่งการเคลื่อนไหวที่น้อยไป หย่อนสมรรถภาพไป เชื่องช้า หนองเหงา ไม่กระตือรือร้น

ธาตุไฟกำเริบ คือ ภาวะความร้อนที่เกินไป การเผาผลาญที่มากไป เช่น ภาวะที่เป็นไข้ ภาวะที่กินอาหารบ่อย ๆ ภาวะที่ร้อนรุ่มกระสับกระส่าย กลัดกลุ้ม เกรี้ยวทางอารมณ์ เป็นต้น

ธาตุไฟหย่อน คือภาวะที่ความร้อนในตัวน้อย รู้สึกเย็นเยือก หนาวสั่น ถ้าไฟย่อยอาหารน้อยไปก็จะท้องอืดเพื่อ อาหารไม่ย่อย

ธาตุไฟพิการ หมายถึงความร้อนในร่างกายผิดปกติไป เดี่ยวหนาว เดี่ยวร้อน ระบบย่อยอาหารผิดปกติ หรือบางครั้งมีไข้ตัวร้อน บางครั้งรู้สึกหนาวสั่น เป็นต้น

ผลจากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับธาตุสี่ได้ข้อมูลว่า ธาตุสี่ คือ ส่วนประกอบของร่างกาย การรักษาธาตุทั้งสี่ ให้กลับมาสมดุลต้องใช้อยาสุมไพร ในผู้ป่วยที่ป่วยมานาน ทำให้ธาตุหย่อน พิการ หรือ กำเริบ ทั้งหมดมีปัญหาเกิดความไม่สมดุล การรักษาต้องบำรุงธาตุ ปรับธาตุ ตั้งธาตุด้วยยาสมุนไพร

ดังกล่าวของหมอพื้นบ้านว่า

“ผู้ป่วย เกิดจากการป่วยมานาน ทำให้ธาตุพิการ นอกจากธาตุดิน พิการแล้ว ยังทำให้ธาตุลมกำเริบ ธาตุน้ำเป็นพิษ ธาตุไฟแทรก ธาตุ การรักษาธาตุทั้งสี่ ให้กลับมาสมดุลต้องใชยาสมุนไพรบำรุงธาตุ ปรับธาตุ

นายผุย กำมาทอง
หมอพื้นบ้าน

และผู้อาวุโสในชุมชน บ้านวังไทร ได้กล่าวว่า

“ถ้าธาตุทั้งสี่ ส่วนใดส่วนหนึ่ง ผิดปกติไป จะหย่อน หรือมีมากเกินไป ย่อมก่อให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้น ตามหลักการของหมอพื้นบ้าน และหลักพระพุทธศาสนา นั้นเป็นเรื่องเดียวกัน คือเชื่อว่า ในสังขาร ร่างกายคนเรามี ธาตุดิน 20 ธาตุน้ำ 12 ธาตุไฟ 4 ธาตุลม 3 ซึ่งธาตุดินมี 20 ได้แก่ ฝม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ผังผืด ไต ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า สมอ ธาตุน้ำ ได้แก่ น้ำดี น้ำเสลด น้ำหนอง น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำมันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำมันไขข้อ น้ำมันุด ธาตุไฟ ไฟธาตุสำหรับทำให้ร่างกายอบอุ่น ไฟธาตุทำให้อาหารย่อย ไฟธาตุที่เผาอกายให้ร้อน และธาตุลม ได้แก่ ลมพัดในกะเพาะลำไส้ ลมพัดข้างล่างแต่ปลายเท้าถึงศีรษะ ลมพัดอยู่ในท้องแต่นอกลำไส้ ลมพัดอยู่ในลำไส้ อยู่ในกะเพาะอาหาร และลมพัดไปทั่วตัวตน ตั้งแต่หัว จนถึงปลายเท้าเป็น

...ธาตุสี่ ก็การรักษาโรคนั้น คนเราเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ เป็นเพราะธาตุสี่ หรือส่วนใดส่วนหนึ่งพิการ หย่อน หรือกำเริบ การรักษ จึงจำเป็นต้องรักษาธาตุทั้งสี่คือ ดิน น้ำ ลมและไฟ ให้สมบูรณ์ หมอพื้นบ้านจะใชยาสมุนไพรในการปรับธาตุ รักษาธาตุ เช่น กระเทียม พริกไทย ดีปลี ข่าพลู เป็นยารสร้อน ใช้ปรับธาตุไฟพิการ หรือ

หย่อน คือผู้ป่วยที่ป่วยด้วยโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต หรือเส้นเลือดตีบในสมอง ไขมันอุดตันในเส้นเลือด จำเป็นที่จะต้องใช้ยาสมุนไพรที่มีรสร้อนเผ็ด เข้าไปรักษาผู้เจ็บป่วยจึงจะมีอาการดีขึ้นหรือหายได้...

นายชิน พระโคตร

ผู้อาวุโสในชุมชน

6. ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการแพทย์แผนไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมในการแพทย์แผนไทย มีดังนี้

1) พิธีกรรมเกี่ยวกับการเรียนแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยมีพิธีเกี่ยวกับการเรียนอยู่ 3 ประการ ได้แก่ พิธียกครู พิธีไหว้ครู และพิธีครอบครู ซึ่งพิธีกรรมยกครู คือพิธีกรรมในการมอบตัวศิษย์ก่อนที่จะทำการศึกษา ส่วนพิธีกรรมครอบครู คือพิธีกรรมที่แสดงถึงการสำเร็จการศึกษาหรือการรับประกาศนียบัตร

2) พิธีกรรมเกี่ยวกับยา

พิธีกรรมเกี่ยวกับยาในทางการแพทย์แผนไทยมีการกำหนดขึ้นเพื่อเป็นการสงวนพันธุ์พืชสมุนไพรให้ได้ตัวยามีคุณภาพ มีสรรพคุณหรือฤทธิ์ที่ดีที่สุด นำมาปรุงเป็นตำรับยารักษาผู้ป่วยให้หายจากโรค หรือทุเลาอาการได้เร็ว ซึ่งมีพิธีกรรมต่าง ๆ ประกอบด้วย พิธีการเก็บยาและขุดยา พิธีการอบยาและบดยา และ พิธีการปลุกเสกเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของตัวยา

พิธีการเก็บยา มีหลักการเก็บยา 4 ประการ คือ เก็บตามฤดู เก็บตามทิศ เก็บตามวันและเวลา เก็บตามกาล เรียกว่า การหาฤกษ์ในการเก็บยา

3) พิธีกรรมเกี่ยวกับการป้องกันและรักษา

หมอพื้นบ้านแต่ละคน แต่ละท้องถิ่นมีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่นำมารักษาผู้ป่วยและป้องกันโรค ได้แก่ รำผีฟ้า สูขวัญ ย่ำขาง และการพรมน้ำมนต์และสายสิญจน์

(1) รำผีฟ้า เป็นพิธีกรรมการรักษาความเจ็บป่วย โดยมีพื้นฐานความเชื่อเรื่องผีฟ้า มีอุปกรณ์สำคัญในพิธีกรรมประกอบด้วย คาย (เครื่องบูชาสำหรับหมอรำผีฟ้า) ชันธุ์ขวัญ (เครื่องบูชาสำหรับขวัญ) ชันธุ์นิมนต์ และแคน

(2) การสูขวัญ เป็นพิธีกรรมการรักษาผู้ป่วยที่ไม่สุขสบาย เป็นใช้ ปวดเมื่อยเรื้อรัง ไม่เจริญอาหาร

(3) ย่ำขาง เป็นพิธีกรรมการรักษาคนที่ง่วง เป็นง่วง เป็นย่ำ หรือถูกผีเข้าสิงสู เป็น

อัมพฤกษ์ อัมพาต เจ็บท้องลม บิด ปวดแน่นที่หลังหรือไหล่ เจ็บเอว ปวดกล้ามเนื้อ ปวดแขน ปวดขา นิ้ว โดยจะมีพิธีไหว้ครูก่อนย่ำขาง เรียกว่า ทำขันตั้ง

7. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสมุนไพร

หมอพื้นบ้านเป็นผู้ที่มีความรู้ภูมิปัญญาที่ได้สืบทอดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ โดยเฉพาะ ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการเก็บยาสมุนไพร หมอพื้นบ้านมีวิถีชีวิตอยู่เหมือนชาวบ้าน มีอาชีพแบบชาวบ้าน อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ดังนั้นหมอพื้นบ้านจึงเข้าใจสภาพสังคม เข้าใจชาวบ้าน มีความรู้ในเรื่องต้นไม้ ว่าน ยา นำสมุนไพรมาเป็นยารักษาคนในหมู่บ้าน สมุนไพรที่นำมาเป็นยาได้จากหมู่บ้าน หรือจากป่าที่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน ใกล้ชุมชนท้องถิ่น และมีการนำสมุนไพรมาจากภูเขา เช่น ภูหลวง ป่าภูหวาย และที่จากป่าจากภูแล้ว ได้นำมาเพาะปลูกไว้ที่บ้านหรือสวนข้างบ้านของหมอพื้นบ้านเอง เมื่อต้องการใช้ทำยาจะได้เก็บสะดวก และเร็วขึ้น

หมอพื้นบ้านมีความเชื่อในเรื่องการเก็บสมุนไพรที่นำมาใช้ในการรักษาโรค โดยเชื่อว่า ควรเก็บสมุนไพรในวันอังคารเพราะเชื่อว่าเป็นวันที่แข็งที่สุดในสัปดาห์จะทำให้สมุนไพรที่เก็บในวันนี้มีสรรพคุณทางยามากที่สุด มากกว่าการเก็บในวันอื่นๆ โดยที่ในการเก็บสมุนไพรนั้นจะต้องมีพิธีกรรมและขั้นตอนในการเก็บซึ่งมีความสำคัญมากเท่าๆกับการรักษาโรค

ความเชื่อเรื่องการเก็บสมุนไพรมีดังนี้

- 1) การเก็บรากหรือหัว ควรเก็บในช่วงเวลาที่พืชโตเต็มที่จนออกผลแล้ว ควรมียาอายุมากกว่า 3 ปี ขณะที่เก็บควรให้ ใบ ดอก ร่วงหมดแล้ว หรือในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน เพราะเหตุว่าในช่วงเวลานี้รากและหัวมีการสะสมปริมาณตัวยามาเอาไว้ค่อนข้างสูง
- 2) การเก็บใบ ควรเก็บตอนต้นพืชที่กำลังจะเริ่มออกดอก โดยเก็บใบที่เจริญเติบโตมากที่สุด หรือพืชบางอย่างอาจจะ เก็บใบอ่อน การกำหนดเวลาที่เก็บใบ เช่น เก็บก่อนเที่ยง เช่น ฟ้าทะลายโจรเพราะช่วงเวลานั้นในใบมีตัวยามากที่สุด
- 3) การเปลือกต้นหรือเปลือกราก ควรเก็บโดยการลอกเปลือก ไม่ควรลอกออกทั้งรอบลำต้นเพราะจะกระทบกระเทือนในการส่งลำเลียงอาหารของพืช แต่ใช้วิธีลอกออกในลักษณะครึ่งวงกลม ส่วนใหญ่เก็บช่วงฤดูร้อนต่อกับช่วงฤดูฝน ปริมาณยาในพืชสมุนไพรมีสูง และลอกออกได้ง่าย สะดวก
- 4) การเก็บดอก ควรเก็บในช่วงดอกเริ่มบาน แต่บางชนิดเก็บในช่วงดอกตูม เช่น กานพลู เป็นต้น

5) การเก็บผลและเมล็ด เก็บในช่วงที่ผลแก่เต็มที่หรือสุก แต่บางชนิด เช่นฝรั่ง เก็บเอาผลอ่อนมาเป็นยาแก้ท้องร่วง

นอกจากนั้นแล้วการเก็บสมุนไพรยังมีพิธีกรรมและขั้นตอนในการเก็บ ดังนี้

1) พิธีกรรมในการเก็บสมุนไพร หมอพื้นบ้านส่วนมากมีวิธีการเก็บสมุนไพรตามความเชื่อที่ได้ถ่ายทอดมาจากครู - อาจารย์ โดยมีความเชื่อว่าพิธีการเก็บสมุนไพรมีความเกี่ยวข้องกับฤทธิ์ของยาทำให้ตัวยาสมุนไพรมีผลในการนำมาบำบัดรักษาโรคต่าง ๆ ได้ผลดีมากยิ่งขึ้น เนื่องจากคนโบราณอีสาน ผู้อาวุโสของชุมชนมีความเชื่อว่าต้นไม้ทุกชนิดจะมี เทวดาอารักษ์ หรือนางไม้ สิ่งลี้ลับสถิตอยู่ และมีพระแม่ธรณีปกปักรักษา ดังคำกล่าวของคนโบราณอีสานว่า “ต้นไม้ใหญ่บ่อมีผี สาวผู้ตีบ่อมีขู๋ จะเป็นไปได้บ่อ” คำว่าผี หมายถึง เทวดา นางไม้ที่สิ่งลี้ลับสถิตอยู่บนต้นไม้ ดังนั้นคนโบราณ จึงต้องทำพิธีบูชาขอยาก่อนเก็บยาหรือสมุนไพรต่าง ๆ และหมอพื้นบ้านบางคนก่อนจะเก็บยาก็มีพิธีกรรมการปราบพญาราช

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก หมอพื้นบ้าน และผู้อาวุโสในจังหวัดเลย ได้ข้อมูลว่า ก่อนไปเก็บยาต้องทำพิธีปราบหรือขอขมาเทพที่รักษาต้นไม้ นั่นคือ เทพพญาราชซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นเทพที่มีฤทธิ์มาก ถ้าไม่มีการปราบ หรือทำพิธีการขอขมาก่อน ทำให้ฤทธิ์ของยา หรือทำให้สรรพคุณน้อยลง หรือได้ต้นไม้มาแต่ไม่ได้ตัวยามาด้วย

ดังคำกล่าวที่ว่า

“ เมื่อไปเก็บยา เก็บต้นไม้ต้นยา ในต้นยานั้นจะมีผู้รักษาสม
รักษา อารักษ์ อาศัยอยู่ ต้องเคารพต้นยา จะใช้คำพูดขอ
จะไปปราบบ่อได้ ถ้าปราบเขาก็จะหนีไป จะไม่เป็นยา ต้อง
ขอเขา เขาก็มีฤทธิ์ รักษาสมรักษายาอยู่ ต้องเข้าไปหาต้นยา
เข้าที่ทิศตรงข้ามกับดวงตะวัน คือไม่ให้เงาทับต้นยา เมื่อเข้าไปแล้ว
นั่งลง เขามือข้างหนึ่งกำกำปั้น ตีดิน 3 ที แล้วว่าคำขอยา ว่า
เด้อพยาทร ผู้เฝ้าว่าน เฝ้ายา ผู้ข้าขอต้นยา ขอให้เป็นยาดี ว่านดี
ให้เป็นบุญ ให้ได้บุญนำกัน... แล้วจึงกลั้นใจตัดต้นยา

นายวิน ตุ่มทอง
หมอพื้นบ้าน

พิธีกรรมในการขอขมา หรือปราบพญารัตน มีรายละเอียดดังนี้

“....การปราบเทพพญารัตนนั้น ต้องท่องคาถาไปตั้งแต่บ้าน เป้าคาถา
ไสมีดี จะมีมีอันตรายใด เข้าไปทางที่ไม่ให้เงาทับต้นไม้ ตบต้นไม้แล้ว
กล่าวคาถาว่าอีกก็ได้ โอมเทพพญารัตนหัวขาวจอกพอก โอมค้อน
กุสติดอกหัวพญารัตน มึงยามานอนได้ร่วมไม้ มึงยามาไข้อยู่ได้ต้นไม้
โอมสะหายเพิก”

นายชื่น พระโคตร
หมอฟันบ้าน

2) ขั้นตอนการเก็บพืชสมุนไพร

ความรู้ในการเก็บตัวยาสสมุนไพร เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
ได้ผล ต้องมีความรู้เรื่องการเก็บยาสมุนไพร จากแหล่งธรรมชาติด้วย กล่าวคือ ควรรู้จัก
แหล่งยาสมุนไพรธรรมชาติ บางอย่างมีอยู่ทั่วไป บางอย่างมีอยู่เฉพาะภูมิภาค หรือ
เฉพาะจุด และมีคุณภาพทางยาต่างกันเช่น - พญารากเดียว - พบมากในป่าอีสาน
ตอนบน หรือในป่าประเทศลาวการเก็บตัวยาสสมุนไพรเชิงอนุรักษ์ ต้องรู้จักเก็บส่วนที่จะ
นำไปใช้ให้พอดี ไม่ใช่ตัดทั้งต้น หรือ ขุดเอารากทั้งหมด (ถอนรากถอนโคน) สำหรับยาที่
ต้องการใช้ราก ควรแบ่งตัดเอาที่ละ 1 รากต่อ 1 ต้น ตัดเฉพาะกิ่ง หรือ เก็บเฉพาะใบ
เท่าที่จำเป็น ถ้าเป็นเหง้าควรแบ่งและฝังด้าน / เหง้าคื่น เพื่อให้พืชไม่สูญพันธุ์

วิธีการเก็บเฉพาะส่วน เพราะยาสมุนไพรบางชนิดเราใช้ใบ บาง
ชนิดใช้ราก บางชนิดใช้หัวหรือเหง้า บางชนิดใช้ดอกหรือผล บางชนิดใช้ลำต้น หรือ
เปลือก จำเป็นที่ ผู้เก็บยาต้องพึงระวังในการเก็บ และอนุรักษ์ไว้ให้ได้นานๆ

โดยการเก็บสมุนไพรแสดงในภาพที่ 4 และ 5

ภาพที่ 4 และ 5 การเก็บสมุนไพรร

นายกฤษฎ์ วงศ์คำโสม ได้กล่าวถึงคาถาเก็บยาว่า

“พระคาถาในการเก็บว่า โอม มณฑนตันยาพระฤาษี
บอกข้ามา ให้เอาต้นยานี้” แล้วเสกคาถาให้มีจิตใจเก็บเอาตัวยา”

นายชื่น พระโคตรได้กล่าวถึง พระคาถาเก็บยาว่า

“สิทธิพรหามา ลูกแต่ภูน้ำเขา ลูกแต่เข้าได้มา มาด้วยความรัก พญารักนาง ถามถึงพึงใจผู้คนที่ค้าขายอย่าได้ เคียดฮ้ายแก่กัน สิทธิสะหะ
“ตั้งนะโม 3 จบ แล้วว่าพระคาถาว่า โอม คุจุค คุจุค ภูสิปลูกยาให้ลูก
ก็ลูก ก็สิปลูกยาตื่นก็ตื่น เลิศยาแก้ว ยาภูนี้วิเศษกว่าคนทั้งหลายใน
โลกนี้ โอม ตะ กิง ตะกั้ว ตะ เมตานัง ตะกั้ว สวาหะ”

หลังจากที่เก็บสมุนไพรรแล้วจึงนำสมุนไพรรไปปรุงเป็นยาต่อไป โดยวิธีการต่างๆที่ได้กำหนดไว้ในตำรับยา

และคาถาปลูกเสกว่า “...อมคะลุก ๆ ผู้ข้าจักปลูกทั้งนะ ผู้ข้าจักปลูกทั้ง
โม ทั้งอิติปิโส นะโมพุทธายะ ที่มะสังข์ขุ สังข์วิทา ปลูกะยะปะ อะสังวิ
สุโลปลูกะพุทธะ” เสก 3 จบ หรือ 7 จบ ก็ได้ แล้วจึงเก็บตัวยาหรือจะใช้
เป่าลงตัวยาก่อนต้มกิน”

3) การเก็บยาสมุนไพรตามวันและเวลา

ต้นไม้เกือบทุกชนิดจะมีช่วงเวลาที่จะให้ฤทธิ์ของยา หมอพื้นบ้านจึงมีความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บสมุนไพรในการนำไปใช้บำบัดรักษาผู้ป่วย โดยการเก็บยาตามวันและเวลา และส่วนต่าง ๆ ของพืช โดยมีความเชื่อว่า ฤทธิ์ของยาสมุนไพรจะมีตามสรรพคุณมาก หรือมีฤทธิ์มากมีผลในการนำไปเป็นยาบำบัดรักษาโรคต่าง ๆ ดังนั้นส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น ส่วนของราก เปลือก ลำต้น แก่น ใบ หรือเมล็ด จะมีสรรพคุณและคุณสมบัติต่างกัน การเก็บเอาส่วนใด ต้องขึ้นอยู่กับ เวลา เข้า สาย บ่าย เย็น และเวลาค่ำ เช่น เวลา วันอาทิตย์ ตอนเช้า จะต้องเอาส่วนของลำต้น เวลา ก่อนเที่ยงเอาส่วนเปลือก เวลา เที่ยงเอาส่วนใบ เวลา เย็นเอาส่วนของราก และการเก็บวันอื่น ก็มีขั้นตอนวิธีการตามวัน เวลานั้น ๆ ปัจจุบันหมอพื้นบ้านส่วนมากจะมีการเก็บสมุนไพรในอังกฤษ หรือไม่กี่จะมาปลูกเสกในอังกฤษ หรือพฤษภดี

ในช่วงฤดูกาลต่าง ๆ พืชมีความเจริญเติบโตต่างกัน มีคุณสมบัติทางยาต่างกัน ด้วยซึ่งหมอพื้นบ้านจะเลือกเก็บยาสมุนไพรจากส่วนต่าง ๆ ของพืชตามฤดูกาล เพื่อใช้ในการบำบัดรักษาผู้เจ็บป่วย ซึ่งจากการศึกษา พบว่า หมอพื้นบ้านจะเก็บในฤดูหนาว เพราะเชื่อว่าในฤดูหนาวจะมีสรรพคุณทางยาดีที่สุด ในฤดูฝน พืชสมุนไพรจะมีความชุ่มชื้น อุดมสมบูรณ์ เจริญเติบโตเต็มที่ ใบสมบูรณ์เต็มที่ และพืชก็จะแก่จัดหรือกำลังจะออกดอกส่วนต่าง ๆ ของพืชคือ ใบ ดอก จึงสมบูรณ์ในช่วงฤดูฝน และยังสามารถเก็บไว้ใช้ได้อีกนาน เมื่อถึงฤดูร้อน แห้งแล้งไม่มีใบ ดอก ที่เก็บได้ยังนำมาใช้ประโยชน์ได้นอกฤดูกาล ส่วนของต้นเปลือก เนื้อไม้ และพืชที่จะเก็บเอาส่วน ราก ต้องมีอายุตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป เชื่อว่าจะมีตัวยามาก มีสรรพคุณดี จากการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า หมอพื้นบ้านมีการเก็บยาสมุนไพรจากส่วนต่าง ๆ ของพืชตามฤดูกาล กล่าวคือ ในฤดูร้อน เก็บสมุนไพรจากส่วนต่าง ๆ ของพืช คือ หัวเหง้า แก่น และราก ในฤดูฝนเก็บสมุนไพรจาก เก็บใบ ดอก ผล และฝัก ในฤดูหนาว ควรเก็บสมุนไพรจากเปลือก กระพี้ และเนื้อไม้ และหมอบางคน นอกจากจะเลือกเอาตามฤดูกาลแล้ว ยังเลือกถิ่นที่อยู่ของพืช ต้นไม้ เนื่องจากปัจจุบันสมุนไพรตามเรือกสวนไร่นามีการใช้สารเคมี ยาปราบแมลง ปราบวัชพืช ดังนั้นสมุนไพรจึงอาจจะปนเปื้อนสารเคมีตกค้างทำให้ไม่ฤทธิ์ทางยา ซึ่งสมุนไพรที่เกิดตามภูเขา ป่าไม้จะมีสรรพคุณมากกว่าสมุนไพรที่ปลูกสวน ไร่นา

ดังคำกล่าวของหมอพื้นบ้านว่า

“สมุนไพรตามธรรมชาติกับสมุนไพรที่นำมาปลูกมีความแตกต่างกัน
สมุนไพรที่จะนำมาเป็นยาต้องเลือกภูมิประเทศ สมุนไพรที่จะนำมา

เป็นยาที่ดีที่สุดคือ บณภูเขา ซึ่งเคยนำมาปลูกไว้ แต่คุณภาพ ของยา จะเปลี่ยนไป เช่น มีสีที่ต่างไปจากเดิม มีขนาดที่เล็กลง มีรสชาติจาง ลง และกลิ่นก็จะไม่ดีไม่หอมเหมือนกับที่อยู่บนภูเขา ซึ่งชาวบ้านก็ว่า คือกัน...

..... ปัจจุบันนี้สมุนไพรที่ปลูก ตามบ้านเรือน สวน ไร่ นา ก็ไม่ ปลอดภัยจากสารพิษ สมุนไพรบางอย่างที่จะนำมาใช้เป็นยาต้องเลือกถิ่น ที่อยู่อาศัย เช่น ปลอดภัยจากสารเคมี ถ้านำมาเป็นยาก็มีผลข้างเคียง อาจมีสารพิษตกค้างได้ ....

..... วิธีการเก็บยารักษาตามตำรา เช่นห้ามดมยาสมุนไพรเพราะ จะทำให้ฤทธิ์ทางยาเสียไป เวลาไปเอาห้ามไม่ให้งาทับต้นยา จะ บอกว่าให้เอาส่วนใด เช่น ราก ใบ เปลือก ลำต้น เป็นต้น ก็เอา เฉพาะส่วนนั้น ๆ เอามาพอบเป็นยา และได้บอกถิ่นที่จะเอาด้วย เป็น ต้นว่ายาบำรุงธาตุ 4 สำหรับคนป่วยที่ป่วยมานานไม่มีแรง ป่วยโศ ต้องบำรุงธาตุ ให้กินข้าวได้ ให้มีกำลังต่อสู้กับโรค สมุนไพรที่ใช้คือ รากดอกเข็มแดง เข็มขาว แต่ต้องเอาตามป่า ห้ามเก็บเอาตาม บ้านเรือน ตามสวน ต้องเอาตามที่เกิดจากป่าที่เกิดเองตามธรรมชาติ"

นางผาด ชิดทิต

หมอพื้นบ้าน

4) การเก็บยาสมุนไพรตามส่วนต่าง ๆ ของพืช วิธีการเก็บเฉพาะส่วน เพราะยาสมุนไพรบางชนิดใช้ใบ บางชนิดใช้ราก บางชนิดใช้หัวหรือเหง้า บางชนิดใช้ดอกหรือผล บางชนิดใช้ลำต้น หรือเปลือก ดังนั้นผู้ที่เก็บยาจึงต้องมีความรู้ในการเก็บและพึงระวังในการเก็บ เพื่ออนุรักษ์ไว้ใช้ได้นานๆ

หลักการเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพรนั้นผู้เก็บจำเป็นต้องรู้ในเรื่อง รูปร่าง ลักษณะสัณฐาน ของพืชและยังต้องอาศัยความรู้ทางด้านสรีรวิทยาและขบวนการสังเคราะห์ในพืชด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้ สารสำคัญ (Active constituents) ซึ่งมีฤทธิ์ในการบำบัดรักษาในปริมาณที่สูงที่สุด สรรพคุณของ พืชสมุนไพรจะขึ้นอยู่กับชนิดและปริมาณของสารสำคัญในพืชสมุนไพรนั้นๆ ปัจจัยอย่างหนึ่งที่มีผล ต่อคุณภาพของสมุนไพรได้แก่ การเก็บเกี่ยว ช่วงเวลาที่เก็บสมุนไพร และวิธีการเก็บสมุนไพร จะมี ผลต่อปริมาณสารสำคัญในสมุนไพร นอกจากนี้การเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพรยังต้องคำนึงถึงการเก็บ

สมุนไพรมัดให้ถูกต้น และเก็บให้ถูกส่วนอีกด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้จะมีผลต่อปริมาณของสารสำคัญ ซึ่ง จะเกี่ยวข้องถึงผลในการรักษาโรคของสมุนไพรนั้น ๆ

หลักสำคัญในการเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพร มีดังนี้

1. เก็บเกี่ยวถูกระยะเวลาที่มีปริมาณสารสำคัญสูงสุด การนำพืชสมุนไพรไปใช้ ประโยชน์ให้ได้สูงสุดนั้น ในพืชจะต้องมีปริมาณสารสำคัญมากที่สุด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย อย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องพืชสมุนไพร ดังนั้นการเก็บเกี่ยวสมุนไพร จึงต้อง คำนึงถึงทั้งอายุเก็บเกี่ยว และช่วงระยะเวลาที่พืชให้สารสำคัญสูงสุดด้วย

2. เก็บเกี่ยวถูกวิธี โดยทั่วไปการเก็บส่วนของพืชสมุนไพรแบ่งออกตามส่วนที่ใช้ เป็นยาดังนี้

1) ประเภทรากหรือหัว เช่น กระจาย, ข่า, ขิง และ ไพล เป็นต้น ควรเก็บ ในช่วงที่พืชหยุดการเจริญเติบโต ใบและดอกร่วงหมด หรือเก็บในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน ซึ่งเป็นช่วงที่รากและหัวมีการสะสมปริมาณสารสำคัญไว้ค่อนข้างสูง วิธีเก็บ ใช้วิธีขุดอย่าง ระมัดระวัง ตัดรากฝอยออก

2) การเก็บเปลือกรากหรือเปลือกต้น เช่น เปลือกต้นของสีเสียด เปลือก ทับทิม มักเก็บในช่วงระหว่างฤดูร้อนต่อกับฤดูฝน ซึ่งมีปริมาณสารสำคัญในเปลือกจะสูง และ เปลือกลอกออกง่าย ส่วนเปลือกกรากควรเก็บในช่วงต้นฤดูฝนเพราะจะลอกได้ง่าย วิธีเก็บ การลอก เปลือกต้นอย่าลอกออกรอบทั้งต้นควรลอกออกจากส่วนกิ่งหรือแขนงย่อยหรือ ใช้วิธีลอกออกใน ลักษณะครึ่งวงกลมก็ได้ เพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนต่อระบบการลำเลียงอาหารของพืช และไม่ควร ลอกส่วนลำต้นใหญ่ของต้นซึ่งอาจทำให้พืชตายได้

3) ประเภทใบหรือเก็บทั้งต้น เช่น กะเพรา ฟ้าทะลายโจร ชุมเห็ดเทศ ควรเก็บ ในช่วงที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุด บางชนิดจะระบุช่วงเวลาที่เกี่ยวข้อง ซึ่งช่วงเวลานั้นในใบมีสารสำคัญ มากที่สุด เช่น เก็บใบแก่ หรือใบไม่อ่อนไม่แก่เกินไป (ใบเพสลาด) วิธีเก็บ ใช้วิธีเด็ดหรือตัด

4) ประเภทดอก เช่น ดอกคำฝอย ดอกเบญจมาศโดยทั่วไปเก็บในช่วงดอก เริ่มบาน แต่บางชนิดควรเก็บในช่วงที่ดอกยังตูมอยู่ เช่น กานพลู วิธีเก็บ ใช้วิธีเด็ดหรือตัด

5) ประเภทผลและเมล็ด โดยทั่วไปมักเก็บตอนผลแก่เต็มที่แล้ว เช่น มะม่วง ติปสี ชุมเห็ดไทย แต่บางชนิดควรเก็บในช่วงที่ผลยังดิบอยู่ เช่นฝรั่ง วิธีเก็บ ใช้วิธีเด็ดหรือวิธีตัด

ส่วนพืชที่ให้น้ำมันระเห ควรเก็บขณะดอกกำลังบานและสมุนไพรที่มีกลิ่นหอมควร จะเก็บในเวลาเช้า มีดเพื่อให้สารที่เป็นยาซึ่งอยู่ในน้ำมันหอมระเหยนั้นไม่ระเหยหายไปกับแสง แดดเช่น กะเพรา เป็นต้น

วิธีการเก็บสมุนไพรที่ถูกต้องเหมาะสมนั้นมีความจำเป็นมากดังนั้นจึงต้องรู้วิธีการ เก็บดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งสรุปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงการเก็บเกี่ยวส่วนต่างๆ ของพืชสมุนไพรบางชนิด

พืช	ส่วนที่เก็บ	การเก็บเกี่ยวเพื่อให้ได้สารสำคัญสูงสุด	
		อายุที่ควรเก็บ	สภาพต้นพืช
ขมิ้นชัน	เหง้า	9-10 เดือน	เหง้าแก่รง ต้นแห้งพุ่ม
ขี้เหล็ก	ใบ	1-10 ปีขึ้นไป	เก็บใบอ่อน 5 ใบโดยนับจากยอด
คำฝอย	เกสร เมล็ด	90-100 วัน	ลำต้น ใบ ช่อดอกแห้ง ไม่มีช่อดอก
		120 -150 วัน	
ตะไคร้หอม	ใบ	8 เดือน -3 ปี	ต้นมีช่อดอกชั้ด ระยะก่อนออกดอก
บุก	หัวใต้ดิน	2-3 ปี	ต้นแห้ง ไม่มีใบสด
	หัวบนใบ	1 ปี	ประมาณเดือน ส.ค-ก.ย.
ไพล	เหง้า	1-3 ปี	อายุ 2 ปีขึ้นไป ต้นพุ่ม ไม่เก็บช่วงฝนหรือเมื่อแตก หน่อใหม่
ฟ้าทะลายโจร	ใบ	110-120 วัน	เริ่มออกดอกไม่ควรให้เริ่มติดเมล็ด
มะขามแขก	ใบ ฝัก	50-90 วัน	เมื่อเริ่มออกดอก เก็บฝักอายุ 20-23 วัน เท่านั้น ฝักไม่แก่ เริ่มมีเมล็ดใส ๆ
		80-120 วัน	
มะแว้งเครือ	ผล	8 เดือน	ผลแก่แต่ยังไม่สุก เริ่มเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอมส้ม
ส้มแขก	ผล	8-10 ปี	ผลสุก แก่ขนาดโตเต็มที่
ดีปลี	ผล	1-5 ปีขึ้นไป	แก่จัดแต่ไม่สุก สีเหลืองอมส้ม

5) การเก็บรักษาตัวยาไว้ปรุงหรือประกอบเป็นยา หลังจากเก็บสมุนไพรมาจากป่าแล้วต้องรู้จัก วิธีการจัดการสมุนไพรหลังเก็บเกี่ยวว่าควรต้องทำอะไรส่วนใหญ่มักจะตัดหรือ หั่นเป็นท่อนๆแล้วมัดรวมกันเป็นมัดๆ ดังแสดงในภาพที่ 4 โดยต้องเก็บรักษาให้สะอาด ปลอดภัย ก่อนนำไปใช้ โดย การเก็บบรรจุในภาชนะที่สะอาด มีฝาปิดมิดชิด และมีช่องโปร่งใสมองเห็นได้ง่าย และรักษาคุณภาพตัวยาไว้ได้นานๆ เช่นบีบที่มีฝาปิด และช่องแก้ว 1 ด้านซึ่งการเก็บรักษาสมุนไพรไว้เป็นเวลานานมักจะเกิดการขึ้นรา มีหนอน เปลี่ยนลักษณะสี กลิ่น ทำให้ยาสมุนไพรนั้นเสื่อมคุณภาพลง ทำให้มีผลไม่ดีต่อฤทธิ์การรักษาหรือสูญเสียฤทธิ์การรักษาไปเลย ดังนั้นจึงควรจะมีการจัดการเก็บรักษาที่ดี เพื่อจะประกันคุณภาพและฤทธิ์การรักษาของยาสมุนไพรนั้น

ภาพที่ 6 การหั่นสมุนไพรเป็นท่อน

ภาพที่ 7 สมุนไพรที่ตัดมัดแยกเป็นชนิด

วิธีการเก็บรักษาที่สำคัญมีดังนี้

1. สมุนไพรที่จะเก็บรักษาไว้จะต้องทำให้แห้ง เพื่อป้องกันการขึ้นราและการเปลี่ยนแปลงลักษณะเกิดออกซิไดซ์ (Oxidize) สมุนไพรที่ขึ้นราง่ายต้องหมั่นเอาออกตากแดดเป็นประจำ
2. สถานที่ที่เก็บรักษา จะต้องแห้ง เย็น การถ่ายเทของอากาศดี
3. ควรเก็บแบ่งเป็นสัดส่วน พืชสมุนไพรที่มีพิษ พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม ควรเก็บแยกไว้ในที่มิดชิดป้องกันการสับสนปะปนกัน
4. ต้องป้องกัน ไฟ หนอน หนู และแมลงต่าง ๆ

หมอพื้นบ้าน ได้กล่าวเกี่ยวกับการเก็บสมุนไพรว่า

“ ยาสมนไพรที่เป็นยาที่ดีที่สุดคือจังหวัดเลย เพราะ จังหวัดเลยมีลักษณะภูมิอากาศดี มีภูเขา มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ การปลูกพืชสมุนไพรมีฤดูกาล หรือว่า สมุนไพรมตามธรรมชาติก็มี ฤดูกาล สมุนไพรมบางอย่างมีในฤดูฝน หน้าแล้งหมด หรือมีหัวเหง้า การเก็บยาต้องเลือกเวลา เลือกฤดูกาล ฤทธิ์ของยาที่จะใช้นำมาเป็น ยาก็ขึ้นอยู่กับฤดู เช่น หน้าฝนส่วนมากจะใช้ ใบ ดอก ผล และฝัก หน้าแล้ง ใบเริ่มล่น บ่อมีใบ เป็นธรรมชาติ ก็ต้องใช้ หัวเหง้า ราก แก่น ฤดูหนาว เปลือก กระพี้ และเนื้อไม้ เป็นต้น”

นายพันธ์ เนื่องมัจฉา

หมอพื้นบ้าน

และแพทย์แผนไทย บ้านผานกเค้า ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า

“ยาสมนไพรที่จะเก็บมาทำยา ต้องดูที่อายุ อายุต้องถึง คือ ต้นไม้ ยานั้นอายุต้องไม่ต่ำกว่าสามปี เพราะจะทำให้มีตัวยามาก มีสรรพคุณ ทางยาดี มีฤทธิ์ในการรักษาโรคถ้าอ่อนไปตัวยาก็มีน้อยมีฤทธิ์ทางยา น้อย นำมารักษาาก็ไม่ได้ผลเท่าที่ควรส่วนที่ใช้ส่วนมากก็จะเป็นแก่น หรือเนื้อไม้ และจำพวกเครือ เถาวัลย์ อายุก็ต้องได้เหมือนกัน คือ แก่ พอสมควร เช่น เครือขอสอ หรือ บระเพ็ด ส่วนที่ใช้คือ เถาวัลย์ หรือเครือ สามารถเก็บได้ทุกฤดูกาล แต่ต้องให้แก่พอสมควร หมอพื้นบ้านที่นำมา เป็นยา จะเข้าตำรับยาอายุวัฒนะ ทำให้เจริญอาหาร กินได้ นอนหลับ เข้าตำรับยาริดสีดวงทวาร หรือทำยาล้างสารพิษ และเข้าตำรับยาอื่น ๆ อีกมากมาย เครือขอสอที่จะเก็บใช้เป็นยาได้ต้องดูที่ตา หรือดูตาม เครือ หรือเถาวัลย์ ว่ามีตามีเปลือกหุ้มอยู่ เหมือนจะลอกออก เป็นต้น

นายบัณฑิต

แพทย์แผนไทย

“การเลือกใช้ส่วนของขึ้นอยู่กับตำรา เช่น ทองพันชั่ง จะเอาทั้งห้า ส่วน คือ ต้น ราก ใบ แก่น ดอก และเมล็ด หรือผล นี้จะใช้รักษา

โรคเบาหวาน ส่วนรากของต้นจะใช้ในการรักษาโรคผิวหนัง จำพวก
พวกกลาก เกื้อน วิธีการใช้จะมีการนำไปเข้ากับยาตัวอื่น ๆ อีกด้วย”

นายจันทร์ สาระ
หมอพื้นบ้าน

ส่วนการเก็บรักษานั้นหมอพื้นบ้าน ได้กล่าวว่า
“หลังจากเก็บสมุนไพรมาจากป่า หรือ จากสวนใกล้บ้าน จะนำมาหั่น
หรือฝานให้เป็นท่อนๆ และได้จัดไว้เป็นมัด ๆ เก็บไว้ในห้อง หรือ ตู้ยา
พร้อมที่จะให้ผู้ป่วยได้ทันที”

นายสว่าง คำมะนิตย์
หมอพื้นบ้าน

โดยห้องเก็บยา หมอพื้นบ้าน แสดงในภาพที่ 8

ภาพที่ 8 ตู้เก็บยาสมุนไพร

8. ความเชื่อเกี่ยวกับยากกลางบ้านและการบิดเป่ารักษาไข้

ความเชื่อเกี่ยวกับยากกลางบ้านและการบิดเป่ารักษาไข้เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ใน
ความเชื่อส่วนที่เป็นศาสตร์นั้นหมายถึงความเชื่อที่หมอกลางบ้านถ่ายทอดความรู้มาจากครูรุ่นก่อน ๆ
ที่มีประสบการณ์ในการใช้ยากกลางบ้านได้ผลดีมาแล้ว จึงได้สะสมเป็นความรู้แล้วปฏิบัติและ
ถ่ายทอดสืบช่วงกันมา เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลและใช้ได้ผลดีจริง จึงมีชาวบ้านศรัทธาเชื่อถือต่อ ๆ
กันมา ส่วนความเชื่อส่วนที่เป็นศิลป์ หมายถึง วิธีการที่หมอกลางบ้านใช้อุบายประกอบการ

รักษาพยาบาล เพื่อให้เป็นผลทางกำลังใจหรือการใช้หลักจิตวิทยาประกอบกับการใช้ตัวยา ซึ่งบางครั้งอาจจะไม่ใช้ตัวยาเลย ถ้ามั่นใจว่าสาเหตุของการป่วยใช้นั้น เกิดเนื่องมาจากภาวะผิดปกติทางใจ เป็นการบำบัดโรคด้วยวิธีจิตวิเคราะห์ นับเป็นเวชกรรมแบบหนึ่งซึ่งอาจมีทั้งการใช้และไม่ใช้ยา จึงจัดว่าเป็นศิลปะ

หมอพื้นบ้าน ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อเกี่ยวกับยากกลางบ้านและการปิดป่ารักษาว่า

“ ผู้ป่วยที่มารักษาที่หมอพื้นบ้านมักจะมี ความเชื่อมั่นในตัวหมอ เชื่อว่าหมอพื้นบ้านรักษาหาย โดยได้จากคำลอกเล่าของผู้ป่วยคนอื่น ๆ ที่รักษาหายแล้ว ทำให้ผู้ป่วยมีความศรัทธา ในตัวหมอ นอกจากนั้นแล้ววิธีการรักษาของหมอจะมีการให้ยา สมุนไพรเป็นยากกลางบ้านของคนในชุมชน ในการให้ยาพร้อมกับการเสกคาถา ปิดป่า อีกทั้งให้กำลังใจ ผู้ป่วยในการต่อสู้กับโรคที่กำลังเป็น

.... หลังจากให้ยาแล้วผู้ป่วยตอบสนองต่อยา ทำให้อาการดีขึ้น ผู้ป่วยจะเพิ่มความเชื่อมั่นในตัวหมอและการรักษาของหมอพื้นบ้านมากยิ่งขึ้น “

... พระครูประทีปธรรมธัช
หมอพื้นบ้านและเจ้าอาวาสวัดป่าหลักเมือง

การยอมรับวิธีการรักษาของหมอพื้นบ้านด้านการใช้สมุนไพร

ในส่วนนี้เก็บข้อมูลจากผู้รับการบำบัดรักษา โดยการสัมภาษณ์เจาะลึกร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมผู้ป่วยที่มารับการรักษา

ผลจากการศึกษา ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้รับการบำบัดรักษา ได้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสังเกต และสัมภาษณ์เชิงลึกผู้รับการบำบัดรักษา พบว่าข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้รับการบำบัดรักษา จำนวน 11 คน ผู้รับการบำบัดรักษาส่วนใหญ่เป็นหญิง มีจำนวน 5 คน เป็นเพศชายจำนวน 6 คน มีอายุระหว่าง 30-40 ปี จำนวน 4 คน อายุระหว่าง 51-60 ปี จำนวน 3 คน และอายุ 70 ปีขึ้นไป จำนวน 3 คน ด้านการศึกษาส่วนมากอยู่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 จำนวน 5 คน มัธยมศึกษาปีที่ 1-6 จำนวน 5 คน ปริญญาตรีขึ้นไป จำนวน 1 คน ด้านการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จำนวน 5 คน ค้าขาย จำนวน 5 คน และข้าราชการ จำนวน 1 คน

ผลการศึกษาเกี่ยวกับภาวะการเจ็บป่วย โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้รับการบำบัดรักษา พบว่า ผู้รับการบำบัดรักษามีรักษาโรคต่าง ๆ ได้แก่ 1. โรคสตรี ตกขาว ระบุขาว 2. ริดสีดวง ทวาร ริดสีดวงลำไส้ 3. กามโรค โรคเอดส์ 4. โรคกระเพาะอาหาร และโรคลำไส้ใหญ่ 5. ตับ อักเสบ 6. โรคโครงสร้างกระดูก 7. นิ้วโต 8. มะเร็งเต้านม 9. ทำมละ และพาก 10. อัม พฤษ อัมพาต 11. ไต กระเพาะ 12. ประดง ปวดร่างกายกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น

ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับข้อมูลเกี่ยวกับการบำบัดรักษา ผู้รับการบำบัดรักษาจากกลุ่ม ตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 15 คน ที่ได้เลือกให้การบำบัดรักษากับการแพทย์ทางเลือกกับหมอ พื้นบ้าน โดยส่วนใหญ่พบว่ารักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันแล้วอาการไม่ดีขึ้นจึงมารักษาโดยหมอ พื้นบ้าน

กรณีศึกษาที่ 1 : ผู้ป่วยมะเร็งเต้านม

นางจิตติมา รดงามแห อายุ 31 ปี ทำงานเปิดร้านค้าขาย บ้านเลขที่ 242 หมู่ 6 ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ป่วยด้วยโรค มะเร็งเต้านม ไม่มีโรคประจำตัว ต่อมา พบว่ามีก้อนเนื้อที่เต้านม ไปพบแพทย์แต่แพทย์บอกว่าไม่เป็นอะไร ไม่ใช่เนื้อร้าย อีกประมาณ 1 ปี มีอาการรู้สึกเจ็บ ปวด บวมแดง จึงไปอีกครั้งที่โรงพยาบาลแห่งหนึ่งที่กรุงเทพมหานคร หมอบอกว่าเป็นโรคมะเร็งเต้านมระยะสุดท้าย ผู้ป่วยเล่าว่า

“เป็นมะเร็งได้ยินหมอบอกว่าตัดก็ตาย ไม่ตัดก็ตาย จึงตัดสินใจไม่ผ่าตัด ถ้าตายก็ให้ตายไปเลย แม่แนะนำให้ลองรักษากับหมอพื้นบ้าน จึงไปขอรักษา มียากิน ยาทา เสียค่ารักษาค่ายาประมาณครึ่งละ เกือบสองพันบาท รักษาอยู่ประมาณ 1 เดือน ฐึ้นน้อย อ่อนแรงมาก หงุดหงิดมาก ขายของไม่ได้ จึงมาพักอยู่ที่บ้าน “

ผลการรักษาโดยแพทย์ปัจจุบันอาการไม่ดีขึ้น แยกลงทุกวัน มีน้ำหนองไหลจากหัวนม กลิ่นเหม็นมาก และมีก้อนเนื้อหลุดออกที่เต้านม และมีชิ้นใหม่อีกที่ได้รักแร้ ญาติจึงแนะนำให้มาพบ หมอพื้นบ้านได้รับการรักษาโดยใช้สมุนไพรต้มให้ดื่มแทนน้ำทุกวัน มีอาการดีขึ้น ก้อนเนื้อที่หลุด ออกมาเป็นแผลแห้ง ผู้ป่วยเล่าให้ฟังด้วยสีหน้าที่แจ่มใส เต็มไปด้วยความหวังว่า

“ในช่วงนั้นอาการแย่มาก น้ำหนองไหล กลิ่นเหม็นมาก มีก้อนเนื้อ หลุดออกที่เต้านม และมีชิ้นใหม่อีกที่ได้รักแร้หลังจากมาหาหมอ พื้นบ้านที่บ้าน คือ หมอชื่น บ้านวังไทรี่ มีศักดิ์เป็นญาติทางสามี

บอกว่าต้องขับหนองออกให้หมดก่อนจึงได้กินสมุนไพรแก้มะเร็ง
หลังจากกินมีหัวฝีก้อนเนื้อเ็นำออกมาอีก 3 หัว จากนั้นจึงมี
น้ำเหลืองปนกับเลือดไหลออกมาตลอดเวลา ใช้ผ้าซับไว้วันละ
5 ผืนลดลงเหลือ 1 ผืน แต่ต้องกินยาขับอีกเพื่อให้เชื้อมะเร็งหมด
อาการดีขึ้นกินข้าวได้นอนหลับปัจจุบันยังอยู่ในขั้นตอนการรักษา
อยู่ แต่คิดว่ารอดตายแล้วอย่างที่หมอว่าอาการเกือบเป็นปกติแล้ว
เหลือแต่แผลที่ยังไม่ปิดยังเป็นเนื้อแดงอยู่เดี๋ยวนี้สามารถทำงานได้
แล้วไปขายผ้าตามตลาดนัด"

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติให้การยอมรับ ผู้ป่วยกล่าวว่า

"ถ้ามีผู้ป่วย เช่น คนในครอบครัว หรือเพื่อนบ้าน
ก็จะแนะนำให้รักษากับหมอพื้นบ้านเช่นกัน
ได้แนะนำผู้ป่วยหลายคน เขาเริ่มเป็นไม่ถึง 3 สัปดาห์
เขาก็ว่าหายแล้ว จึงเชื่อว่าหมอพื้นบ้านก็มีอะไรที่เกินจะพิสูจน์ได้
เป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งในการรักษา"

กรณีศึกษาที่ 2 : ผู้ป่วยโรกระบบทางเดินปัสสาวะ

นายจันทร์ อายุ 70 ปี จังหวัดเลย ป่วยด้วยโรค ปัสสาวะขัด ไม่มีโรคประจำตัว ผู้ป่วย
ได้เล่าประวัติการเจ็บป่วยตั้งแต่เริ่มมีอาการเจ็บป่วยว่า

"ผมมีปัญหาเกี่ยวกับการปัสสาวะ เป็นโรคปัสสาวะขัดไปหมดที่
โรงพยาบาลให้ยามากิน ผมกินยาเป็นระยะเวลา 5 เดือน เริ่มมีอาการเหนื่อย
หายใจขัด หมอว่าเป็นโรคหัวใจไปรับการตรวจไม่พบโรค และล่าสุด
ผมอาการเหนื่อย อ่อนเพลียหายใจขัดหน้ามืดถึงกับหมดสติ ญาติ
ได้โทรศัพท์ให้รถโรงพยาบาลมารับผมได้สติกลับบ้านมารถ
โรงพยาบาลได้มารับไปรักษาหมอพยายามหาสาเหตุที่หมดสติ โดย
การให้ผมยืนอยู่ในท่าเดิมในท่าที่ยื่นมือไปข้างหน้าทำตัวโค้งนิด
หน่อยหมอมถามว่าทนได้ไหม ผมว่าได้ครับ ประมาณ 40 นาที ผมก็
หมดสติอีกครั้ง และหมอสั่งตรวจสมอง ตรวจหัวใจและส่งตัวไปที่
โรงพยาบาลขอนแก่นที่นั่นก็สั่งตรวจสมองและตรวจหัวใจอีกครั้ง

ผลจากการตรวจว่าเป็นปกติทุกอย่างและหมอบอกว่าไม่ได้เป็นโรคหัวใจหมอบอกว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะยาที่ใช้ประจำ คือยาขับปัสสาวะ ยาตัวนี้เมื่อกินไปนานจะขับสารที่จำเป็นต่อร่างกายออกไปทำให้ระบบการทำงานบางอย่างผิดปกติจึงมีผลทำให้มีอาการอย่างที่เป็นและถ้าผมไม่กินก็มีปัญหาการปัสสาวะผมจึงขอคำปรึกษากับอาจารย์ว่ามียาสมุนไพรที่จะรักษาได้หรือไม่ “

หลังจากนั้นหมอฟื้นบ้านได้ วินิจฉัยโรค จากอาการที่ผู้ป่วยเล่าให้ฟังโดยมุ่งประเด็นความผิดปกติที่ระบบปัสสาวะเท่านั้น แล้วจึงดำเนินการรักษาด้วยสมุนไพร

ขั้นตอนวิธีการในการรักษา หมอฟื้นบ้านใช้สมุนไพร คือ รากหญ้าคา นำมาต้มรวมแล้วดื่มดื่ม และให้หยุดรับประทานยาขับปัสสาวะอื่นๆ ให้ดื่มสมุนไพรหลังอาหาร หรือดื่มแทนน้ำก็ได้ หลังจากดื่มน้ำสมุนไพรแล้วการปัสสาวะก็ดีขึ้น จนถึงยาหม้อที่ 2 ทุกอย่างดีขึ้นโดยไม่มีอาการเหนื่อย หน้ามืดตาลาย สามารถปัสสาวะได้ สะดวกขึ้น เป็นปกติ ปัจจุบันเวลาผ่านไป 1 เดือน อาการเป็นปกติ

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติให้การยอมรับ ที่มีปัญหากลับเป็นปกติจึงพอใจมาก ผู้ป่วยกล่าวว่า

“ถ้ามีผู้ป่วยที่เป็นบุคคลในครอบครัวหรือเพื่อนบ้านที่มีอาการเดียวกันก็จะแนะนำบ้างตามสมควร เพราะคิดว่าสมุนไพรสามารถแก้ปัญหา ระบบปัสสาวะได้โดยไม่มีผลเสียต่อระบบอื่น ๆ “

กรณีศึกษาที่ 3 ผู้ป่วยเส้นเลือดในสมองตีบ

นางสะอาด มีประวัติเป็นโรค ความดันสูงมาจนถึงปัจจุบัน มีอาการอัมพาตครึ่งล่างลำตัวนอนนิ่งไม่สามารถเคลื่อนไหวร่างกายได้ ยกขา แขนไม่ได้ พลิกตัวเองไม่ได้ พูดไม่ชัดเจนรับประทานได้น้อยมากเฉพาะข้าวต้มเท่านั้น ไม่สามารถขับถ่ายได้ต้องสวนทวารหนักตั้งแต่เริ่มเจ็บป่วย ได้ไปรับการรักษาที่โรงพยาบาล ได้รับการตรวจวินิจฉัยว่าเส้นเลือดในสมองตีบและต้องรอผลการตรวจให้ละเอียดอีกครั้ง หมอให้ยาและขอมาพักรักษาอยู่ที่บ้าน 2 เดือนอาการยังไม่ดีขึ้น ลูก ได้พาไปหาหมออื่น ๆ อีก มีญาติที่จังหวัดเลย แนะนำให้รักษาด้วยวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านและแนะนำให้มาหาหมอฟื้นบ้าน คือนายชื่น พระโคตร

การรักษาที่ได้รับจากหมอฟื้นบ้านมี สองระยะ

ในระยะแรกเป็นระยะเตรียมสภาพร่างกายและจิตใจ ได้ให้กำลังใจและแนะนำการบำบัดด้วย
ให้ผู้ป่วยกำหนด (ลมปราณ) คือกำหนดการหายใจเข้าออกโดยมีสติ ให้ญาติแต่งขันธุ์ห้า เตรียม
สภาพจิตใจให้พร้อมก่อน ในขั้นตอนต่อมาจึงเริ่มใช้ สมุนไพรในการบำบัดรักษา ใช้ลูกประคบ
ประกอบด้วย เถาวัลีเอ็นอ่อน ว่านเอ็นเหลือง โขนาค ใบเป่า เปลือกบก เปลือกคนทา ทำยาลูก
ประคบปลุกเสก เสร็จแล้วประคบยาให้ดู และประลูกค้อย ๆ ให้ เข้า - เย็น หรือมากกว่าก็ได้

ในขั้นตอนต่อมาเมื่อผู้ป่วย มีอาการตอบสนองบ้างแล้วจึงให้ยาสมุนไพรรับประทาน เพิ่ม
อีกใช้ดื่มวิธีใช้ ดื่มน้ำละ 3 ครั้ง หลังอาหารเช้า กลางวัน เย็น ผลจากการรักษาสามารถพลิกตัวเอง
ได้ นั่งได้ รับประทานอาหารได้มาก พูดได้คล่องมาก การซัปดาห์ได้ต้องใช้เวลารักษานาน 2
เดือนครึ่งจึงให้เริ่มหัดเดิน อาการต่างๆไป เกือบเป็นปกติทุกอย่างแต่ยังเดินไม่ได้เต็มที่เนื่องจากเท้า
บวม จึงใช้น้ำมันทา 4 เดือนจึงเดินไปมาได้ตามปกติ

ปัจจุบันหายดีแล้ว สามารถเดินขึ้นภูเขาได้ พอใจผลการรักษามาก และจิตใจที่สามารถ
กลับมาเดินได้ซึ่งผู้ป่วยกล่าวว่าเหมือนได้เกิดใหม่เพราะคิดว่าคงไม่สามารถรักษาหายได้ ดังคำ
สัมภาษณ์ดังนี้

“ ไม่คิดว่าจะมีวันนี้ เหมือนเกิดใหม่อีกครั้ง
ถ้ามีผู้ป่วยเหมือนที่มีอาการหรือโรคเดียวกัน
จะแนะนำมารับการรักษาที่หมอฟื้นบ้านที่นี่อีก
เพราะสามารถรักษาให้หายได้ ”

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติให้การยอมรับเป็นอย่างดีและพร้อมที่จะแนะนำผู้อื่นมารับรักษา

กรณีศึกษาที่ 4 : ผู้ป่วยโรคมะเร็งตับ

นายพุทธ จากกรุงเทพมหานคร ผู้ป่วยด้วยโรค มะเร็งตับ มีอาการท้องอืด แน่นท้องมา
นานไปพบแพทย์เพื่อรับการรักษา แพทย์บอกว่าเป็นโรคกระเพาะอาหาร ให้ยาแก้โรคกระเพาะมา
แต่อาการไม่หาย ต่อมาเมื่อท้องโตขึ้น ตาเหลือง จึงไปหาแพทย์ที่โรงพยาบาลอีกครั้ง ซึ่งครั้งนี้
ได้รับการตรวจวินิจฉัยว่าเป็นโรคมะเร็งตับ ระยะที่ 3 เกือบ 4 แล้ว และรักษาไม่หาย ไม่มียารักษา
เป็นระยะสุดท้ายแล้ว ลูกจึงพาไปที่โรงพยาบาลอื่น ๆ อีก ได้ยามารับประทาน อาการไม่ดีขึ้น จึง
ขอมารับการรักษาที่หมอฟื้นบ้าน เนื่องจากทราบว่ามีทางรักษาแล้ว ผู้ป่วยกล่าวว่า

“โรคนี้ไม่มีทางรักษาแล้วถึงจะต้องตายขอให้รักษาจนถึงที่สุด
ขอให้ช่วยรับรักษาด้วยไม่หายไม่เป็นไร ขอให้ตายอยู่กับมืออาจารย์
ไปหาหมอที่กรุงเทพไม่สะดวกในการไปมา ขอรักษาที่นี่ ขอตายที่นี่”

เมื่อมาพบหมอพื้นบ้านมีอาการ ท้องโตแข็ง ตัวเหลือง ตาเหลือง มือเล็บเหลือง ขาบวม
ไม่ถ่าย เหนื่อย ไม่มีแรง เดินไม่ไหวต้องให้คนช่วยพยุงแขนทั้งสองข้าง

วิธีการและ ขั้นตอนในการรักษา ใช้สมุนไพรคือ เถาว์รางจืดมาต้มกินแทนน้ำ 3 วันก่อน
หลังจากนั้นนำ สมุนไพรประกอบด้วย ว่านเอ็นเหลือง ว่านชั้กมดลูก ว่านทรหด ต้นดอกแพงพวย
และฝางแดง เป็นสมุนไพรสดจะมีฤทธิ์แรงสูงพอกับโรคได้ ใช้ต้มดื่ม 4 ครั้ง หลังอาหารเช้า
กลางวัน เย็นและก่อนนอนหรือจะกินแทนน้ำก็ยิ่งดี ในขณะที่รักษามีการสับเปลี่ยนยาบ้างตาม
อาการของผู้ป่วย

ผลจากการรักษาใน 2 เดือนแรก ไปตรวจที่โรงพยาบาลผลการตรวจพบว่าท้องยุบลง ดับ
ที่โตก็ยุบลง ผู้ป่วยมีกำลังใจดีขึ้น กินยาสมุนไพรต่อไป และได้ไปตรวจที่โรงพยาบาลทุก 3 เดือน 6
เดือน และ 1 ปี ไม่พบเซลล์มะเร็งอีก ผู้ป่วยสามารถกลับมาทำงานได้ตามปกติ ผู้ป่วยกล่าวว่า

“น่าอัศจรรย์มาก ผมดีใจมาก มีกำลังใจมากขึ้น กลับมากินยา กินข้าว
ได้ยังมีกำลังใจมากขึ้น และอาจารย์ขอเปลี่ยนยาอีก ให้กินเป็นเวลา 2
เดือน กินห้ามขาดแม้เพียงวันเดียว เสร็จแล้วให้ไปตรวจที่
โรงพยาบาลอีกครั้ง ผลปรากฏว่าไม่พบโรคมะเร็ง และตรวจเลือด
อีกก็ไม่พบอาจารย์จึงแนะนำให้ว่า 3 เดือน 6 เดือน และอีก 1 ปี ให้
ไปตรวจจเลือดไม่พบ ดีใจมากครับ ผมสามารถทำงานได้ ทำสวน
ได้ เหมือนได้เกิดใหม่ ไม่คิดว่าจะมีวันนี้อีก หนึ่งในล้านจริง ๆ ถ้า
มีผู้ป่วย หรือญาติที่ป่วยด้วยโรคเดียวกันนี้จะแนะนำให้รับการรักษา
กับหมอพื้นบ้านที่นี่อีก เพราะสามารถรักษาที่โรคร้ายแรงให้หายได้”

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติให้การยอมรับเป็นอย่างดีและพร้อมที่จะแนะนำผู้อื่นมารักษาถ้ามีผู้ป่วย
หรือญาติที่ป่วยด้วยโรคเดียวกันนี้จะแนะนำให้รับการรักษาที่หมอพื้นบ้านที่นี่อีก เพราะสามารถ
รักษาที่โรคร้ายแรงให้หายได้

กรณีศึกษาที่ 5 : ผู้ป่วยโรค มะเร็งกระดูก

นายบุญตา บัวระภา อายุ 76 ปี มีอาการ ไอ มี เสมหะเป็นเลือด ปวดขามาก ขาบวมโต ตั้งแต่โคนขาถึงปลายเท้า พลิกตัวไม่ได้ต้องนอนอยู่ในท่าเดียวตลอด นอนไม่หลับ ได้รับการตรวจวินิจฉัยจากโรงพยาบาลจังหวัด ว่าเป็นมะเร็งกระดูก ต้องตัดขา แต่ผู้ป่วยไม่ยอมตัดขอรักษาด้วยยา ไปบีบนิ้วเส้นเอ็นทุกแห่ง ไปไกลถึงจังหวัดสุโขทัย ใช้ ระยะเวลาในการรักษา อาการป่วยครั้งนี้นาน 4 เดือน อาการไม่ดีขึ้นจึงขอรับการรักษากับหมอพื้นบ้าน เนื่องจากหมดวิธีการที่จะรักษา

เมื่อมาพบหมอพื้นบ้าน ได้รับสมุนไพรแก้มะเร็งปวด 3 หม้อ อาการเสมหะมีเลือดน้อยลง ต่อจากนั้นใช้สมุนไพรรักษากระดูก กล้ามเนื้อ เส้นเอ็นรวมกัน ใช้ต้มดื่ม หลังอาหาร 3 เวลา เช้า กลางวัน เย็น หรือดื่มแทนน้ำ

ผลจากการรักษาในระยะเวลา 15 วัน อาการดีขึ้นตามลำดับ ขาที่บวมโตก็ยุบลงมาก มีอาการปวดบางครั้งปวดนานๆครั้งขึ้น จนนอนได้ทั้งคืน แต่ยังไม่สามารถเคลื่อนไหวได้ แต่ก็พอใจกับการรักษา หายปวด หายทรมาณก็ดีแล้ว ระยะ 1 เดือน หมอพื้นบ้านหลายคนได้มาประชุมกัน สรุปอาการของผู้ป่วยว่า สาเหตุมาจากการที่เลือดตกโครง ไม่ใช่ปอด เนื่องจากอาการเจ็บแน่นมาจากส่วนข้างล่าง จึงให้ยาละลายเลือด และยาบำรุงธาตุ หมอพื้นบ้านที่ชำนาญเรื่องกระดูก ได้ตรวจวินิจฉัยอีกครั้ง จึงแน่ใจว่า มีกระดูกซี่โครงหัก และด้านหลังหักอีก แต่ผู้ป่วยและญาติไม่เชื่อ เพราะไม่ได้หักล้มหรือกระแทกแต่อย่างใด

หมอพื้นบ้านได้รักษาตามอาการซึ่งผู้ป่วยมีการปวด ขา เนื่องจากป่วยมานานจึงกลายเป็นพากเฉย (ภาษาหมอพื้นบ้าน) และทำมะลาเข้าเส้น จึงให้ยาสมุนไพร คือว่านพากโดยนำมาฝนทา บริเวณที่ปวดร้อน และใช้น้ำมันทาเฉพาะที่กระดูกหัก แดกร้าว ประมาณ 7 วัน อาการดีขึ้น นั่งได้ดีขึ้น ส่วนกระดูกส่วนขายังไม่สามารถรับน้ำหนักได้ ต้องรักษาทั้งส่วนล่างและส่วนบนให้หายก่อน ผู้ป่วยเล่าว่า

“อาการโดยทั่วไปเสมหะมีเลือดติดออกมาทุกครั้งปวดขามาก ขาบวมโต ตั้งแต่โคนขาถึงปลายเท้า ปวดทรมาณมากนอนอยู่ในท่าเดียวตลอดยกพลิกไม่ได้ และปวดจนนอนไม่ได้ทั้งคืน ได้รับการตรวจวินิจฉัยจากหมอที่โรงพยาบาลจังหวัด ว่าเป็นมะเร็งกระดูก หมอจะตัด แต่ไม่ยอมตัดขอรักษาให้สุด ๆ ถึงจะตายก็ตายยอมตายดีกว่าไปตัดขา (ตัดที่โคน) ไปบีบนิ้วเส้นเอ็นทุกหมอที่ว่าดีถึงสุโขทัยก็ไปเชื่อว่าดีที่ไหนไปหมด ระยะเวลาการป่วย เดือน ขอรับ

การรักษากับหมอพื้นบ้าน เพราะคิดว่าหมดทางที่จะรักษาแล้ว หมอ
ให้เลยแล้วแต่หมอพื้นบ้านจะพิจารณา เบื้องต้นใช้ยาแก้มะเร็งปวด
3 หม้ออาการเสมหะมีเลือดติดออกก็ยังมีอยู่แต่น้อยลงหรือห่าง
ออกไป จากนั้นกินยารักษากระดูก กล้ามเนื้อ เส้นเอ็นรวมกัน ใช้ต้ม
ดื่ม หลังอาหาร 3 เวลา เช้า กลางวัน เย็น หรือกินแทนน้ำ ได้ตาม
สมควรผลจากการรักษาคือ ระยะเวลา 15 วัน อาการดีขึ้น
ตามลำดับ ขาที่บวมโตก็ยุบลงมาก อาการปวดบางครั้งก็หายไป
นานครั้งจะมีปวดขึ้น จนนอนได้ทั้งคืน แต่ยังไม่สามารถเคลื่อนไหว
ได้แต่ก็พอใจกับการรักษา หายปวด หายทรมาณก็ดีแล้ว ระยะ 1
เดือน หมอพื้นบ้านหลายคนได้มาประชุมกัน สรุปอาการของผู้ป่วย
ว่า สาเหตุมาจากการที่เลือดตกโครง ไม่ใช่ปอด เนื่องจากอาการเจ็บ
แน่นมาจากส่วนข้างล่างจึงใช้ยาละลายเลือด และยาบำรุงธาตุ หมอ
พื้นบ้านที่ชำนาญเรื่องกระดูก ได้ตรวจวินิจฉัยอีกครั้ง จึงแน่ใจว่า มี
กระดูกซี่โครงหัก และด้านหลังหักอีก แต่ผู้ป่วยและญาติว่าเป็นไป
ไม่ได้เลยเพราะไม่ได้หกล้มหรือกระแทกแต่อย่างใด หมอพื้นบ้าน
สรุปว่าต้องรักษาตามอาการไปก่อน คือ ขา เนื่องจากป่วยมานานจึง
กลายเป็นพากเฉย(ภาษาหมอพื้นบ้าน) และทำมะลาเข้าเส้น จึงใช้
ยาสมุนไพร คือว่านพากโดยนำมาฝนทา บริเวณที่ปวดร้อน และใช้
น้ำมันทาเฉพาะที่กระดูกหัก แดกร้าว ประมาณ 7 วัน อาการดีขึ้น
นั่งได้ดีขึ้น ผู้ป่วยอยากจะได้เดินคิดว่าน่าจะเดินได้ แต่หมอพื้นบ้าน
กระดูกส่วนขายังไม่สามารถรับน้ำหนักได้ ต้องรักษาทั้งส่วนล่าง
และส่วนบนให้หายก่อน"

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติพึงพอใจกับการรักษามาก เนื่องจากขาที่บวมโตก็ยุบลงมาก มีอาการปวด
บางครั้ง ปวดนานๆครั้งขึ้น จนนอนได้ทั้งคืน แต่ยังไม่สามารถเคลื่อนไหวได้ ผู้ป่วยกล่าวว่า

“ถ้ามีผู้ป่วย เช่น คนในครอบครัวหรือเพื่อนบ้าน จะแนะนำให้
ใช้สมุนไพรเช่นเดียวกันนี้ เพราะดีกว่าไม่ทำการรักษาเลย”

กรณีศึกษาที่ 6 : ผู้ป่วยมดลูกอักเสบ

นางลดาพรรณ อายุ 45 ปี มีอาการจะเจ็บที่มดลูกมาก ปวดที่หลังหน่วงลงมาที่ขา ไปตรวจรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน พบว่ามดลูกอักเสบ จึงต้องรับประทานยาประจำ ผลการรักษา อาการดีขึ้น ในช่วงที่รักษาอยู่นั้นคลินิกปิดหลายวัน ปวดมากทรมาน ไม่มียากิน ยาหมด มีเพื่อนแนะนำให้กินยาสมุนไพรจึงมาพบหมอพื้นบ้านขอสมุนไพรมารับประทาน ผู้ป่วยได้เล่าให้ฟังว่า

“เป็นมดลูกอักเสบไปหาหมอได้ยามากินผลการรักษาอาการดีขึ้น
วันหยุดคลินิกปิดหลายวัน ยาหมดไม่มียากินปวดมากทรมาน
ตัดสินใจลองใช้ตัวยาสุนไพรรักษา ดู จึงแวะขอสมุนไพรมากิน
พราง ๆ ไปก่อน”

วิธีการรักษา หมอพื้นบ้านพาเก็บเอาสมุนไพร ประกอบด้วย ว่านงาช้าง หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ 9 ชิ้น ขมิ้นอ้อย 5 ฝาน ว่านทรหด 7 ฝาน ว่านชั้ดมดลูก 7 ฝาน ใช้ต้มน้ำดื่ม หลังอาหาร 3 เวลา เช้า กลางวัน เย็น หรือกินแทนน้ำ แต่มีข้อห้าม หรือข้อควรระวังคือ ห้ามยกของหนักและห้ามกินอาหารหมักดอง

หลังจากดื่มสมุนไพรได้หนึ่งคืน ผลการรักษา ไม่มีอาการเจ็บมดลูก อาการป่วยต่าง ๆ หายไป

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติพึงพอใจกับการรักษา มากไม่มีอาการเจ็บมดลูก ผู้ป่วยกล่าวว่า

“ ผลการรักษา อาการต่าง ๆ หายไปหมดเลยเพียงคืนเดียว ถ้ามี
คนในครอบครัว หรือเพื่อนบ้าน จะแนะนำให้ใช้สมุนไพรตัวเดียว
กันนี้เลย เพราะรู้จักแล้ว”

กรณีศึกษาที่ 7 : ผู้ป่วยโรค เก๊าท์

นายถาวร อายุ 70 ปี มีอาการ ปวดในข้อ เข่าบวม และโตมากจนเห็นได้ชัด และเวลาเดินต้องใช้ไม้พยุงตัว เคยไปตรวจรักษากับแพทย์แผนปัจจุบันได้รับการวินิจฉัยว่า เป็นโรคเก๊าท์ ผลจากการรักษามีอาการดีขึ้น แต่ไม่หาย ได้ข้อมูลว่ารักษาโดยหมอพื้นบ้านหายจึงต้องการทดลองใช้สมุนไพร ผู้ป่วยเล่าว่า

"ปวดในข้อ เข่าบวม และโตมากจนเห็นได้ชัดและเวลาเดินต้องใช้ไม้พุงตัว เคยไปตรวจรักษากับแพทย์แผนปัจจุบันได้รับการวินิจฉัยว่าเป็นโรคเก๊าท์ผลการรักษาคือ ดีขึ้น แต่ไม่หาย ต้องทานยาตลอด ไม่ได้มาขอรับการบำบัดรักษาเอง คนที่เคยรับการรักษมาแล้วหาย จึงขอให้ลอง เพราะไม่เชื่อโดยเฉพาะยาหมอพื้นบ้าน หรือยาสมุนไพร"

วิธีการรักษา ใช้ลูกประคบภายนอก เพื่อบรรเทาอาการปวดบวมในข้อ เข่า และอักเสบ มีข้อห้ามหรือข้อควรระวัง คืองดอาหารจำพวกสัตว์ปีกทุกชนิด หน่อไม้ และอาหารหมักดองทุกชนิด

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติยอมรับการรักษา มากเพราะหายจากโรคเก๊าท์ ผู้ป่วยกล่าวว่า

"ผลจากการรักษาด้วยหมอพื้นบ้าน เป็นที่พอใจมาก เดินได้ไม่ต้องใช้ไม้เท้าช่วยได้สบายเพียงลูกประคบเท่านั้นสามารถรักษาอาการปวดบวมได้ อย่างไม่น่าเชื่อเลย ถ้ามีผู้ป่วยที่เป็นบุคคลคนในครอบครัวหรือเพื่อนบ้าน จะแนะนำให้รับการบำบัดรักษาที่หมอพื้นบ้าน เพราะเห็นผลการรักษาแล้ว ยังไม่กินยากี่ดีมาเลย "

กรณีศึกษาที่ 8 : ผู้ป่วยโรคกรดสีดวงทวารลำไส้

หลวงปู่จลอง เตชธมฺโม อายุ 50 ปี ป่วยด้วยโรคกรดสีดวงทวารลำไส้ มีอาการ ปวดท้องน้อยสองข้าง เหมือนมีเข็มแทง ถ่ายเป็นเลือดสดๆ ผอม มีอาการใช้ร่วมด้วย ฉันทอาหารไม่ได้ ไม่มีแรงเดินไม่ไหว เคยไปตรวจรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน แต่ อาการไม่ดีขึ้น จึงมาขอรับการบำบัดรักษาด้วยยาสมุนไพร ยังไม่เชื่อ แต่ขอลองรักษาดู เพื่อเป็นทางเลือก

วิธีการรักษา หมอพื้นบ้าน ใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษา ประกอบด้วยหญ้าแห้วหมู รากมัยราบ รากเพกา ยานางแดง กาฝากเป่า กาฝากมะม่วงน้อย อ้อยดำ ขมิ้นชัน วิธีใช้ยา ต้มดื่ม ข้อห้าม หรือข้อควรระวัง อาหารหมักดองทุกชนิด แกงหน่อไม้ใส่ไก่ ของแสดลงทั้งหมดล้วนแต่เป็นของชอบทั้งนั้น หลังจากกินยาต้ม

หลังจากดื่มน้ำสมุนไพรวันต่อมามีการดีขึ้นมาก ไม่มีอาการถ่ายเป็นเลือด หลังจากนั้นจึงนำสมุนไพรยาไปต้มเอง ต้มต่อไปอีก 2 หม้อ ปัจจุบัน อาการดีขึ้นดีมาก การถ่ายก็เป็นปกติ ไม่มีมูกเลือด นอนหลับ ฉันทอาหารได้ ไม่มีอาการผิดปกติใดๆ ดังคำเล่าของผู้ป่วยว่า

“ตีมน้ำสมุนไพรวันต่อมามีการดีขึ้นมากอาการถ่ายเป็นเลือดหาย จึงคิดว่ายาสมุนไพรน่าจะถูโรคแล้ว จึงขอยาไปต้มเอง เพิ่มอีก 2 หม้อ ปัจจุบัน อาการดีขึ้นดีมากการถ่ายก็เป็นปกติ ไม่มีมูกเลือดนอนหลับกินข้าวได้ อาการเหนื่อยหายหมด ”

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติที่พอใจกับการรักษา มากเพราะหายจากอาการที่ป่วย ผู้ป่วยกล่าวว่า

“พึงพอใจกับการรักษา ถ้ามีผู้ป่วย เช่น คนในครอบครัวหรือเพื่อนบ้าน จะต้องแนะนำให้มารับการบำบัดรักษากับหมอพื้นบ้าน เพราะกินยาเพียงหม้อเดียว ก็เห็นผลแล้ว คนที่มีอาการเดียวกันก็น่าจะลองดูนะไม่เสียหาย ถ้าหมดทางเลือกผมขอแนะนำเลยนะได้ผลจริง”

กรณีศึกษาที่ 9 : ผู้ป่วยลำไส้ใหญ่อักเสบ

นางอรุณ อายุ 50 ปี อยู่ที่บ้านวังยาว อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ป่วยด้วยโรค ลำไส้ใหญ่อักเสบ ไม่มีโรคประจำตัว มี อาการ ถ่ายเหลวมาก บ่อยครั้ง ทั้งกลางวันกลางคืนมีลักษณะเป็น อ่อนเพลีย รับประทานอาหารไม่ได้ น้ำหนักลด ผอมลงมาก เจ็บท้องเหมือนกับลำไส้วิ่งท้องร้องเสียง โกก ๆ ก่าก ๆ ไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาล สงสัยว่าน่าจะติดเชื้อเอดส์ จึงตรวจเลือด ผลตรวจ ไม่พบเชื้อเอดส์ และตรวจตับ ไม่พบว่าเป็นโรคตับ แพทย์สันนิษฐานว่าเป็น มะเร็งลำไส้ และไปพบแพทย์ที่คลินิกได้รับการรักษาโดยรับประทานยา แต่ อาการยังไม่ดีขึ้น ผู้ป่วยจึงมาพบหมอพื้นบ้าน ผู้ป่วยเล่าให้ฟังว่า

“มีครูอยู่ที่อำเภอด่านซ้ายแนะนำขอปรึกษาหมอพื้นบ้านดูได้เบอร์โทร จึงโทรไปปรึกษา ท่านถามอาการก็เล่าให้ฟังเป็นมา 20 กว่าวัน กลัวเป็นมะเร็งได้ ได้ยินหมอพื้นบ้านรักษามะเร็งได้จึงมารักษาที่นี่ เมื่อเจอหมอพื้นบ้านบอกว่าไม่ต้องไปตกใจยังไม่เป็นมะเร็ง เป็นโรคลำไส้อักเสบเรื้อรัง รักษาได้”

ในส่วนวิธีการรักษาผู้ป่วยเล่าให้ฟังว่า

“ขั้นตอน วิธีการ ไปเก็บยาในสวน มีต้นไม้ เครือไม้ หัวว่านที่รู้คือ ขมิ้น ประมาณ 4 - 5 อย่าง รวมกันมัดใส่ถุง 2 มัด แล้วหม้อพื้นบ้านเสกคาถาใส่ (ปลุกยาบอกให้ต้มกินแทนน้ำ มีข้อห้ามข้อ

คะลำคือห้ามกินของแสลงที่ผู้ป่วยกินแล้วรู้สึกว่ามีโรคห้ามกิน อาหารหมักดองทุกชนิด ห้ามกินก้อยกุ้ง หอย ชิว และอาหารรสจัด เผ็ดจัด เค็มจัดกลับถึงบ้านต้นกินตอนเย็น และก่อนนอน ปรากฏว่านอนได้ทั้งคืนไม่ลุกขึ้นถ่ายเหมือนทุกคืนที่ผ่านมาและวันต่อมาอาการท้องอืด ร้องก็เบาลง อาการขับถ่ายก็ถ่ายน้อยลงไม่เป็น มูกถ่ายเป็นปกติ วันที่ 2-3 สามารถไปทำงานหักข้าวโพดได้ทั้งวัน วันที่ 4 ยาเริ่มจืดเพิ่มยามดที่ 2 ลงต้มอีก วันที่ 5 วันที่ 6 วันที่ 7 จากถ่ายวันละ 8 ครั้งเหลือ 5 ครั้ง และหมอให้เพิ่มยาเอง คือใบ สีมหากษิธา (ใบฝรั่ง) และใบหมากพิลา (ทับทิม) กินอีก 1 วันจากห้า ครั้ง เหลือวันละ 2 ครั้ง โทรถามหมอพื้นบ้านท่านบอกว่าหายแล้ว ละ แต่ต้องงดของแสลง ของต้องห้ามไปอีกสักเดือนก่อน เพราะ อาจมีเชื้อที่ยังฝังตัวอยู่ในลำไส้ปัจจุบันหายแล้ว 1 เดือนผ่านไป ก็ ปกติ ไม่คิดว่าจะหายเร็วอย่างนี้ ป่วยมาเกือบเดือนหายไม่ถึง 7 วัน พอใจมาก"

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติพอใจผลการรักษามากให้การยอมรับ ผู้ป่วยกล่าวว่า

"ถ้ามีผู้ป่วยที่เป็นบุคคลคนในครอบครัวหรือเพื่อนบ้านที่มีอาการ เดียวกันหรือป่วยเกี่ยวกับกระเพาะลำไส้ จะแนะนำให้ไปรักษาทันที ไม่ต้องคิด ไม่ต้องตัดสินใจอย่าปล่อยให้เสียเวลาไปให้ตัดสินใจได้ เลยรักษากับหมอพื้นบ้านได้เลย"

กรณีศึกษาที่ 10 : ผู้ป่วยโรคอัมพฤกษ์

นายสุพร ไตรภูมิ อายุ 56 ปี มีอาการแขนและขาข้างซ้ายไม่มีแรง ยกมือไม่ได้ มือและ ขาเกร็ง ตึง นิ้วมือทั้งห้านิ้วยึดเข้าและออกไม่ได้ ไปรับการรักษาที่โรงพยาบาลแพทยวิวินิจฉัยว่า เส้นเลือดในสมองตีบ ได้ยามารับประทานและขอมาพักรักษาอยู่ที่บ้าน 4 เดือน มีญาติที่จังหวัด เลย แนะนำให้มารักษาที่หมอพื้นบ้าน

หมอพื้นบ้านให้รักษาด้วยการใช้ยาประคบภายนอก เพื่อคลายกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น โดยใช้ สมุนไพรรักษา คือลูกประคบและให้ไปรักษาที่บ้าน ทำเช้า - เย็น หรือมากกว่าก็ได้ ผลของการรักษา 15 วัน สามารถเดินได้คล่องขึ้น มือยกได้ ต่อมา 1 เดือน มีอาการดีขึ้นมาก

“หมอมอบบ้านให้รักษาด้วยการใช้ยาประคบภายนอก เพื่อคลายกล้ามเนื้อเส้นเอ็น โดยใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษา คือลูกประคบ และให้ไปรักษาที่บ้าน ทำเช้า - เย็น หรือมากกว่าก็ได้ ผลของการรักษา 15 วัน สามารถเดินได้คล่องขึ้น มีมือยก เคลื่อนได้มากขึ้น 1 เดือน มีอาการดีขึ้นมาก สามารถได้ออกกำลังกายได้ เดินไปเล่นกับเพื่อน ๆ ได้ นิ้วมือทั้งห้าที่ยึดก็สามารถแบออกได้ กำเข้าได้แต่ยังไม่ปกตินัก ปัจจุบันหายประมาณเปอร์เซ็นต์แล้ว มีอาการดีขึ้นตามลำดับ ครั้งแรก ไม่เชื่อการประคบยาจะรักษาได้”

การยอมรับการรักษา

ผู้ป่วยและญาติพึงพอใจกับการรักษามาก ผลจากการรักษาสามารถเดินได้ตามปกติ

กรณีศึกษาที่ 11 : ผู้ป่วยโรคมะเร็งลำไส้และมีแผลกดทับ

นาง อุไรวรรณ พิมพ์พิมุติ อายุ 42 ปี มีอาการถ่ายเป็นเลือดสดๆ อ่อนเพลียกินอาหารไม่ได้มีอาการอยู่ 3 เดือนรักษาตามอาการด้วยตนเอง อาการไม่ดีขึ้นจึงไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาลของรัฐ ตรวจวินิจฉัยว่าเป็นมะเร็งลำไส้ ได้รับการรักษาโดยการผ่าตัด ร่วมกับเคมีบำบัด รักษาตัวที่โรงพยาบาลของรัฐ เป็นเวลา 6 เดือนเมื่อออกจากโรงพยาบาลกลับไปพักที่บ้านมีอาการดีขึ้นไม่มีถ่ายเป็นเลือด กินอาหารได้ อาการดีอยู่ประมาณ 3 เดือนอาการเริ่มทรุดหนักมากขึ้นทำให้เดินไม่ได้ แน่นหน้าอก หายใจไม่ออกจึงไปพบแพทย์อีกครั้งแพทย์ตรวจวินิจฉัยว่าเป็นมะเร็งระยะสุดท้าย ผ่าตัดไม่หายจะมีชีวิตอยู่ได้ไม่เกิน 2 เดือน จึงกลับมาอยู่บ้านเตรียมตัวตาย นอนเฉยๆ ขยับตัวไม่ได้จึงเกิดแผลกดทับ ได้รับการรักษาโดยสามี แผลลุกลามใหญ่จนแผลกว้างมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 15 นิ้ว

สภาพจิตใจของผู้ป่วยแย่งลงจึงนิมนต์พระมาสวดเพื่อเตรียมตัวตาย แต่พระเป็นหมอบ้านจึงให้การรักษาแผลกดทับและมะเร็ง ทำให้อาการแผลดีขึ้น

สามีเล่าว่า

“ไปหาหมอที่โรงพยาบาล... หมอบอกว่าเป็นมะเร็งระยะสุดท้าย ตัดก็ตายไม่ตัดก็ตายอยู่ได้ไม่เกิน สองเดือน ขณะนี้อยู่มาเกิน สองเดือนแล้ว ยังอยู่ดีขณะนี้ได้กินสมุนไพร อาการดีขึ้น ยังไม่ตายตามที่หมอจากโรงพยาบาลบอก”

“ผมต้องลาออกจากงานมาดูแลคนป่วยขณะนี้อาการดีขึ้น
ไม่มีถ่ายเป็นเลือดแล้ว กินอาหารได้ตามปกติ ต้องทำแผลให้ที่
บ้านไปโรงพยาบาลไม่ได้เพราะเดินไม่ไหว แผลดีขึ้นหลังจากใส่
ยาสมุนไพรคือบัวหอม กับเปลือกต้นมะขามป้อมที่พระให้”

การยอมรับการรักษา

สามีผู้ป่วยพึงพอใจกับการรักษามาก ผลจากการรักษาแผลดีขึ้นมีสีแดงมากขึ้นกินอาหาร
ได้ตามปกติ

โดยสรุปผู้ป่วยและญาติมีความพึงพอใจในผลการรักษาแม้ว่าในบางรายขาดการติดต่อ
เนื่องจากมีปัญหามาไม่สามารถมาพบหมอที่บ้านได้ตามนัดหมาย แต่อาการต่างๆที่เจ็บป่วยหายไป
บางคนหายเป็นปกติ แต่ผู้ป่วยทุกคนสามารถกลับไปใช้ชีวิตได้ตามปกติ สามารถประกอบอาชีพ
ทำงานต่างๆ ที่เคยทำได้ตามปกติ

2. ผลการพัฒนาแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านอีสาน ด้านสมุนไพรโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคที่เกี่ยวข้อง

2.1 ผลการสร้างแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน ด้วยสมุนไพร

ในส่วนนี้เก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการจัดเวทีระดมความคิดเห็นแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมาย
ประกอบด้วย หมอพื้นบ้านที่มีความชำนาญซึ่งได้ประกอบอาชีพหมอพื้นบ้านไม่น้อยกว่า 10 ปี
นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 30 คน เพื่อร่วมกันสร้างรูปแบบในการ
ส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านด้วยสมุนไพรที่เหมาะสมที่สุดโดยการนำข้อมูล
ที่ได้จากการวิจัยการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม หมอ
พื้นบ้าน กำหนดเป็นประเด็นการจัดเวทีระดมความคิดเห็นแบบมีส่วนร่วม มีรายละเอียดดังนี้

การประชุมระดมความคิดเห็นได้จัดขึ้น ในวันที่ 5 มิถุนายน 2555 เวลา 13.00 น. ถึง
เวลา 16.00 น. ณ ห้องประชุมพงษ์ภิญโญ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

ผลจากการประชุมระดมความคิดเห็น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กล่าวเปิดการประชุมและต้อนรับผู้เข้าร่วมประชุม โดย รศ.ดร.ภัทรธิดา ผลงาม ผู้วิจัย
เป็นผู้ดำเนินการประชุม ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วยหมอพื้นบ้าน ตัวแทนจากหน่วยงานต่างๆ
ได้แก่ตัวแทนจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเลย โรงพยาบาลเลยและโรงพยาบาลส่งเสริม

สุขภาพตำบล พัฒนาชุมชนจังหวัดเลย สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย เทศบาลเมืองเลย รองผู้อำนวยการโรงเรียนชุมชนวังสะพุง และนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา รวมผู้เข้าร่วมการประชุมปฏิบัติการ ทั้งหมด 30 คน โดยผู้ดำเนินการประชุมได้แนะนำผู้เข้าร่วมประชุม

ขั้นตอนในการประชุมมีดังนี้

1. ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูล เกี่ยวกับประเภทของหมอพื้นบ้านในจังหวัดเลย และแนวคิดหลักการ การส่งเสริมสุขภาพชุมชน ต่อที่ประชุมเพื่อให้ทราบข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้น เป็นการคืนความรู้สู่ชุมชน

2. เปิดเวทีระดมความคิดเห็น ตามกรอบของการส่งเสริมสุขภาพ ดังต่อไปนี้

- 1) การส่งเสริมสุขภาพ (Health Promotion)
- 2) การป้องกันโรค (Prevention)
- 3) การรักษาพยาบาล (Curation)
- 4) การกำจัดความพิการ (Disability limitation)
- 5) การฟื้นฟูสมรรถภาพ (Rehabilitation)

ผลจากการระดมความคิดเห็น ที่ประชุมได้เสนอความเห็น ดังนี้

1. ส่งเสริมการนำองค์ความรู้หมอพื้นบ้านมาใช้ โดยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

- จัดรวบรวมองค์ความรู้หมอพื้นบ้านที่มีอยู่ จัดแยกหมวดหมู่ พร้อมใช้งาน
- การนำองค์ความรู้หมอพื้นบ้านไปใช้ปราชญ์ผู้เป็นเจ้าของความรู้นั้นๆต้องเป็น

ทำตัวอย่าง

2. การเผยแพร่องค์ความรู้หมอพื้นบ้านให้คนในชุมชนรู้และเข้าใจ

- ใช้กระบวนการที่เหมาะสมอย่างเป็นระบบ
- เข้าสู่โรงเรียนเชื่อมโยงกับ โรงเรียนต่างๆในชุมชนในทุกระดับ
- สู่หลักสูตรท้องถิ่นโดยให้หมอพื้นบ้านเป็นผู้สอน
- เผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ

3. ส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพ ทั้งพฤติกรรมส่วนบุคคลและชุมชน ดังนี้

- ส่งเสริมพฤติกรรม 5 อ. ได้แก่ อาหาร ออกกำลังกาย อากาศ อารมณ์ และ อโรควา ในทางพระ 5 อ คือ อารมณ์ โอสถ อาหาร อูจจาระ และเอนกาย
- ส่งเสริมการพัฒนาจิตวิญญาณ การพัฒนาจิต สติปัญญา ทักษะการประกอบอาชีพ การมองโลกในแง่ดี
- ใช้สมาธิรักษาใจให้ใจเป็นสุข สมุนไพรรักษากาย

- ปลูกผักปลอดสารพิษ ออกกำลังกาย
  - ส่งเสริมภาวะโภชนาการ กินผัก ผลไม้
4. การให้ความรู้เรื่องสุขภาพชุมชน
- การใช้แพทย์แผนไทย วัฒนธรรม ค่านิยม
  - สร้างความเชื่อ ถ้าไม่เชื่อ จะไม่ใช้
  - สร้างจุดแข็งของการแพทย์แผนไทย
  - จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้แพทย์แผนไทย(การเตรียมโรงเรียนนวัตกรรมสุขภาพชุมชน)
  - จัดตั้งคลินิกแพทย์แผนไทย
5. การเชื่อมโยงเครือข่ายสุขภาพชุมชน
- ควรมี พบ. ควบคุมภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย
  - ขับเคลื่อนการใช้ยาสมุนไพร
  - พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงให้เป็นเนื้อเดียว
  - ยกย่องเชิดชูหมอพื้นบ้าน

หลังจากนั้นได้สรุปจากการระดมความคิดเห็น แล้วจึงนำมาสังเคราะห์ได้รูปแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านด้วยสมุนไพร ได้รูปแบบดังนี้

รูปแบบที่ 1 การส่งเสริมสุขภาพในชุมชน

รูปแบบที่ 2 การจัดทำสื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน

รูปแบบที่ 3 การเผยแพร่องค์ความรู้หมอพื้นบ้านสู่ประชาชน

หลังจากนั้นได้ประชุมร่วมกับคณาจารย์จากการศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดเลยที่ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดเลย เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2555 เพื่อแสวงหาแนวทางในการดำเนินงานการส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านด้วยสมุนไพร

ผลการประชุมได้ข้อสรุปให้ดำเนินกิจกรรมปลูกจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านในกลุ่มเยาวชนในโรงเรียนโดย ศูนย์ กศน. อำเภอวังสะพุงเสนอให้เลือกพื้นที่ดำเนินงานในโรงเรียนชุมชนวังสะพุง

ภาพที่ 9 ประชุมร่วมกับคณาจารย์จากการศึกษาเอกชนนอกโรงเรียนจังหวัดเลย

22 ผลการนำรูปแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชนสู่การปฏิบัติ

หลังจากที่ได้มีการประชุมระดมความเห็น ได้รูปแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชนทั้งสามรูปแบบ ผล จึงได้นำผลจากการประชุมดังกล่าวนี้เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่การลงมือปฏิบัติจริง จึงได้จัดการสนทนากลุ่ม โดยให้กลุ่มได้พิจารณาเลือกแนวทาง วิธีการใน การส่งเสริมสุขภาพชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านด้วยการใช้สมุนไพร ตามกรอบของรูปแบบที่ได้เพื่อกำหนดกิจกรรมที่สามารถดำเนินการในสถานการณ์จริงได้ ให้มีความชัดเจน เหมาะสม และความพร้อมของผู้ลงมือปฏิบัติ

ในการสนทนากลุ่มครั้งนี้ ได้กำหนดกลุ่มเป้าหมาย คือ หมอพื้นบ้าน จำนวน 10 คน ณ วัดป่าหลักเมืองแสงธรรม หมู่ที่ 6 บ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ผลจากการสนทนากลุ่ม สรุปผลตามกรอบประเด็นรูปแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชน ดังนี้

รูปแบบที่ 1 การส่งเสริมสุขภาพในชุมชน

ผลจากการสนทนากลุ่มหมอพื้นบ้านแสดงความต้องการจัดกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพในชุมชน โดยการจัดกิจกรรมสุขศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับเยาวชนในโรงเรียนโดยการใช้สื่อภาพพลิก เอกสารแผ่นพับ ฉายวีดีทัศน์ประกอบบรรยาย มีการซักถาม เล่นเกมส์ การอภิปรายกลุ่ม และสรุปประเด็นร่วมกันเพื่อทบทวนความเข้าใจให้ถูกต้องตรงกัน ทำให้เยาวชนเกิดความความรู้ ทักษะคติ การรับรู้ประโยชน์ การรับรู้อุปสรรค และการรับรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน จนนำไปสู่พฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของบุคคล ครอบครัวทำให้มีสุขภาพที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ มีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

หลังจากนั้นได้จัดการประชุมร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยและคณะครู ผู้บริหาร และ กรรมการการศึกษาของโรงเรียนชุมชนวังสะพุงเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2555 เพื่อกำหนดกิจกรรม ที่เป็นความต้องการของโรงเรียน กำหนดเนื้องิจกรรมวันเวลา สถานที่ ที่เหมาะสมในการดำเนิน ผลการดำเนินงาน ได้ดำเนินกิจกรรมดังนี้

กิจกรรมที่ 1

1. การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับหมอพื้นบ้านให้กับเยาวชนใน โรงเรียน โดยการจัดอบรมเรื่อง "สมุนไพรใกล้ตัวเพื่อดูแลสุขภาพ" ให้กับนักเรียนระดับ ประถมศึกษาปีที่ 4 และ 5 กิจกรรมนี้ดำเนินการ 2 วัน ในวันที่ 12-13 กันยายน 2555 ที่ โรงเรียนชุมชนวังสะพุง จ.เลย โดยวิทยากรคือหัวหน้าฝ่ายแพทย์แผนไทย กองสาธารณสุขและ สิ่งแวดล้อม เทศบาลเมืองเลย โดยมีกำหนดการอบรมดังนี้

กำหนดการอบรมเชิงปฏิบัติการในการใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมสุขภาพชุมชน
วันที่ วันที่ 12-13 กันยายน 2555 ที่ โรงเรียนชุมชนวังสะพุง จ.เลย

วันที่ 12 กันยายน 2555

- 8.30-8.45 น. ลงทะเบียนและรับเอกสาร
- 8.45-9.00 น. กล่าวรายงานความเป็นมาและงานวัตถุประสงค์ของการอบรม
โดย รศ.ดร.ภัทรริธา ผลงาม
- 9.00-10.00 น. บรรยาย เรื่อง สมุนไพรพื้นบ้าน
โดยนายมนตรี กระหม่อมจันทร์
- 10.00-10.15 น. อาหารว่าง
- 10.15-12.15น. บรรยาย เรื่อง สมุนไพรพื้นบ้าน(ต่อ)
- 12.15-13.00 น. อาหารกลางวัน
- 13.00-14.00 น. บรรยาย เรื่อง การนำภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมสุขภาพชุมชน
โดย ดร.พระสุริยา มาตรคำ
- 14.00-14.15 น. อาหารว่าง
- 14.15-16.00 น. บรรยาย เรื่อง การนำภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมสุขภาพชุมชน(ต่อ)

วันที่ 13 กันยายน 2555

8.30-8.45 น. ลงทะเบียน

8.45-9.00 น. สรุปผลของการอบรมในวันที่ 12 กันยายน 2555

โดย รศ.ดร.ภัทรธิดา ผลงาม

9.00-10.00 น. บรรยาย เรื่อง การใช้สมุนไพรงานสาธารณสุขมูลฐาน
โดยนายมนตรี กระทุ่มจันทร์

10.00-10.15 น. อาหารว่าง

10.15-12.15น. บรรยาย เรื่อง สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน(ต่อ)

12.15-13.00 น. อาหารกลางวัน

13.00-14.00 น. บรรยาย เรื่อง การส่งเสริมสุขภาพโดยใช้ลูกประคบ
โดย ดร.พระสุริยา มาตรคำ

14.00-14.15 น. อาหารว่าง

14.15-16.00 น. ฝึกปฏิบัติการทำลูกประคบโดยนางหนูแดง นครขวาง

ผลการดำเนินการอบรม

นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-5 ที่เข้าร่วมการอบรมจำนวน 32 คนทุกคนสนใจตั้งใจในการอบรม ทุกคนมีส่วนร่วมในการอบรมเป็นอย่างดีมีการถามตอบข้อสงสัย ส่วนในภาคปฏิบัติทุกคนสามารถทำลูกประคบได้คนละ 1 ลูก เมื่อสัมภาษณ์ความพึงพอใจของนักเรียนได้ทราบว่าพึงพอใจมากเพราะได้รับความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรรักษาโรคในครอบครัว ดังคำกล่าวของผู้เข้าอบรมว่า

“วันนี้หนูได้รับความรู้มาก จะเอาใช้ในบ้าน
ที่บ้านย่าหนูเป็นความดันจะแนะนำให้กินสมุนไพร
ที่ได้เรียนในวันนี้”

ชญ.ศิริลักษณ์ ศรีจันทา

นักเรียนชั้น ป.5 โรงเรียนวังสะพุง

“น้องชายของหนูเป็นหอบ หืด วันนี้ได้เรียนสมุนไพร
จะเอาความรู้ไปใช้กับน้องชายหนู”

ชติยาพร ดวงจันทร์

นักเรียนชั้น ป.4 โรงเรียนวังสะพุง

ภาพที่ 10 การอบรมความรู้สมุนไพรรักษาโรค ภาพที่ 11 การปฏิบัติทำลูกประคบ

นอกจากการอบรมสมุนไพรรักษาโรคแล้วทางโรงเรียนต้องการให้จัดอบรมนวดแผนไทยให้นักเรียน จึงได้จัดกิจกรรมการนวดแผนไทยให้นักเรียนที่สนใจจำนวน 30 คน ดังรายละเอียดการอบรมตาม กำหนดการดังนี้

กำหนดการอบรมเชิงปฏิบัติ “การดูแลสุขภาพโดยการนวด”

วันที่ วันที่ 12-13 กันยายน 2555 ที่ โรงเรียนชุมชนวังสะพุง จ.เลย

วันที่ 14-15 กันยายน 2555

8.30-9.00 น. ลงทะเบียน

9.00-10.00 น. บรรยาย เรื่อง ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการนวดแผนไทย
โดย ผศ.ดร.อร่ามศรี ชูศรี

10.00-10.15 น. อาหารว่าง

10.15-12.15น. บรรยาย เรื่อง ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการนวดแผนไทย(ต่อ)

12.15-13.00 น. อาหารกลางวัน

13.00-14.00 น. สาธิตการนวดเบื้องต้นโดย ผศ.ดร.อร่ามศรี ชูศรี

14.00-14.15 น. อาหารว่าง

14.15-16.00 น. ฝึกปฏิบัตินวดโดย ผศ.ดร.อร่ามศรี ชูศรี

วันที่ 15 กันยายน 2555

9-12 น. ฝึกปฏิบัตินวดโดย ผศ.ดร.อร่ามศรี ชูศรี

12.00-13.00 น. อาหารกลางวัน

13.00-14.00 น. สาธิตการนวดเบื้องต้นโดย ผศ.ดร.อร่ามศรี ชูศรี

14.00-14.15 น. อาหารว่าง

14.15-16.00 น. ฝึกปฏิบัตินวดโดย ผศ.ดร.อร่ามศรี ชูศรี

ผลการดำเนินการอบรม

นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-5 ที่เข้าร่วมการอบรมจำนวน 30 คนทุกคนสนใจตั้งใจฟังวิทยากรบรรยาย ตั้งใจดูการสาธิต และการฝึกการนวด เป็นอย่างดี นักเรียนดีใจที่สามารถนวดได้ จะนำความรู้ไปนวดให้คนในครอบครัว เมื่อสัมภาษณ์ความพึงพอใจในการฝึกปฏิบัติของผู้เข้าอบรมกล่าวว่า

“ได้รับความรู้ดีมากครับตั้งใจจะไปนวดให้แม่และยายที่บ้าน การนวดทำให้ผ่อนคลาย เมื่อผ่อนคลายแล้วจะสบายตัวดีมาก ผมมีความสุขที่ได้นวดให้คนอื่นได้ผ่อนคลาย”

ดช.จิรัฏฐ์ ยั่งระหัด
นักเรียนชั้น ป.5 โรงเรียนวังสะพุง

“อบรมดีมากคะหนูได้ความรู้เรื่องนวดแล้ว หนูยังได้ฝึกนวด ดีใจมากที่นวดเป็นแล้วต่อไปจะนวดให้ครู แม่ และคนที่บ้าน”

ดญ.กนกวรรณ แก้วระหัน
นักเรียนชั้น ป.5 โรงเรียนวังสะพุง

ภาพที่ 12 บรรยากาศการอบรมการนวด

ภาพที่ 13 นักเรียนฝึกปฏิบัตินวดแผนไทย

**ผลการประเมินการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับหมอนพื้นบ้านให้กับ
เยาวชนในโรงเรียน**

ได้ประเมินโดยใช้แบบสอบถามให้นักเรียนจำนวน 30 คนตอบด้วยตนเอง
ผลการประเมินแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลการประเมินการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับหมอพื้นบ้านให้กับ
เยาวชนในโรงเรียน

ข้อคำถาม	ระดับความพึงพอใจ		
	ค่าเฉลี่ย	SD	แปล ความหมาย
1. พึงพอใจในบรรยากาศการอบรม	4.50	0.86	มากที่สุด
2. พึงพอใจในสถานที่การอบรม	4.57	0.56	มากที่สุด
3. พึงพอใจในวิธีการฝึกปฏิบัติ	4.77	0.50	มากที่สุด
4. พึงพอใจในวิทยากรที่ให้การอบรม	4.70	0.53	มากที่สุด
5. พึงพอใจในเนื้อหาที่อบรม	4.70	0.53	มากที่สุด
6. วิทยากรถ่ายทอดความรู้ได้เข้าใจในระดับใด	4.63	0.49	มากที่สุด
7. การได้รับประโยชน์จากการอบรม	4.53	0.50	มากที่สุด
8. ระยะเวลาในการอบรมเหมาะสมในระดับใด	4.47	0.68	มากที่สุด
9. ในภาพรวมท่านพอใจ / ชอบการอบรมครั้งนี้เพียงใด	4.67	0.80	มากที่สุด
ภาพรวม	4.61	0.30	มากที่สุด

จากตารางที่ 2 พบว่าในภาพรวมเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมมีความพึงพอใจมากที่สุด
โดยพบว่าพึงพอใจมากที่สุดในเรื่องการฝึกปฏิบัติ

กิจกรรมที่ 2

2. การจัดสวนสมุนไพรในโรงเรียน โดยความร่วมมือระหว่าง บ้าน-วัด-โรงเรียนร่วมกัน
จัดสวนสมุนไพรสาธิตที่ โรงเรียนชุมชนวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ผู้รับผิดชอบ
ประกอบด้วย ชาวบ้านศรีบุญเรือง วัดป่าหลักเมืองแสงธรรม และ คณะครู - นักเรียนโรงเรียน
ชุมชนวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย โดยมีนักเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 - 6 เข้าร่วมใน
กิจกรรมจัดสวนสมุนไพรสาธิต ทำแปลงเพื่อปลูกสมุนไพรชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ว่าน พืชผัก
สมุนไพรต่างๆ โดยมีการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรให้เข้ากับทุกสาระการเรียนรู้ เช่น
สังคมศึกษา วิทยาศาสตร์ ภาษาไทย ศิลปะ และการงานพื้นฐานอาชีพ นอกจากการเรียนในสาระ
การเรียนรู้ต่าง ๆ โดยให้นักเรียนนำสมุนไพรที่รู้จักมาจากบ้านแล้วนำมาร่วมกันปลูก และอีกส่วน
หนึ่งคณะครู นักเรียน ชาวบ้านได้ไปขอพันธุ์พืชสมุนไพรจากสวนรุกขชาติ บ้านปากปวน อำเภอ

วังสะพุง จังหวัดเลย ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ได้ช่วยกันออกแบบสวน ขุดดิน จัดทำแปลง สมุนไพร โดยจัดเป็นหมวดหมู่ และคณะครูและนักเรียนร่วมกันทำป้ายติดชื่อสมุนไพร โดยใช้ชื่อ ภาษาไทย ภาษาท้องถิ่น ชื่อวิทยาศาสตร์ และสรรพคุณไว้เพื่อการเรียนรู้ เมื่อจัดสวนสมุนไพร เสร็จเรียบร้อยแล้ว ให้มีการแบ่งกลุ่มผู้รับผิดชอบในการดูแล บำรุงรักษา เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เรื่องสมุนไพรให้กับบ้าน-วัด-โรงเรียน อีกทั้งได้มีการนำพืชผักสมุนไพรต่าง ๆ มาประกอบอาหาร กลางวันของโรงเรียน แสดงในภาพที่ 14 -15

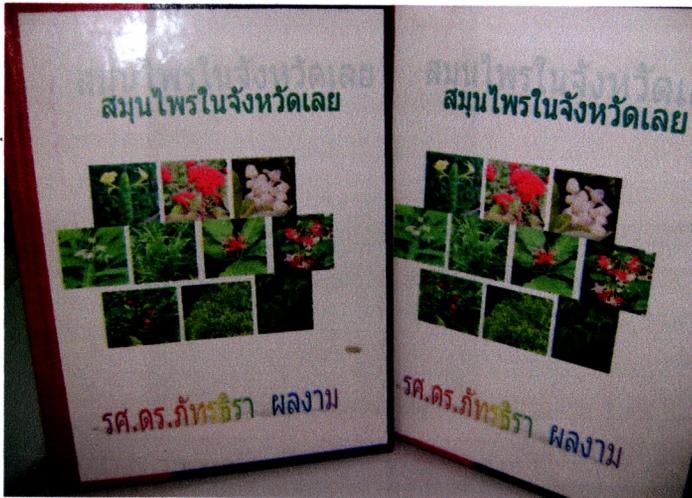
ภาพที่ 14 คณะนักเรียนกำลังเตรียมพื้นที่ปลูกสมุนไพร ภาพที่ 15 สวนสมุนไพร

3. การใช้ยาสมุนไพรไทยในการรักษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนแทนยาแผนปัจจุบัน เช่น การใช้มะแว้ง แก้วโอ ใช้ฟ้าทะลายโจรแทน แก้วเจ็บคอ เป็นต้น รวมทั้งการปรับห้องปฐมพยาบาลให้มี ข้อมูลเกี่ยวกับตำรับยาสมุนไพร

รูปแบบที่ 2 การจัดทำสื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน
หมอพื้นบ้านมีความเห็นว่าคุณควรสร้างสื่อการเรียนรู้ดังนี้

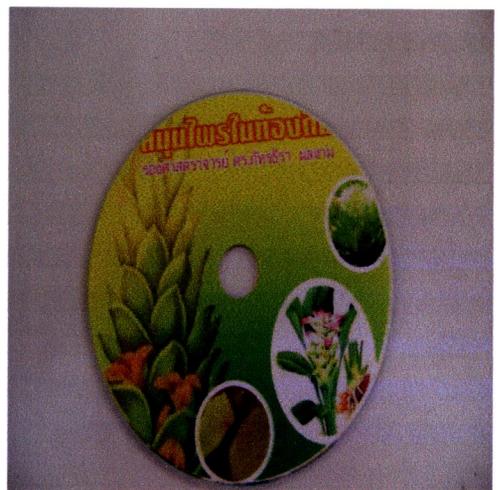
1. เรื่อง สมุนไพรในจังหวัดเลย โดยการจัดทำดังนี้

1) หนังสือ เป็นหนังสือสำหรับผู้สนใจศึกษา เรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรด้วยตนเอง
ลักษณะดังแสดงในภาพที่ 16

ภาพที่ 16 หนังสือสมุนไพรในจังหวัดเลย

2) ซีดี บทเรียนคอมพิวเตอร์เกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น มีลักษณะเป็น
บทเรียน E-learning ให้ผู้เรียนศึกษาด้วยตนเอง ลักษณะดังแสดงในภาพที่ 17 และ 18

ภาพที่ 17 และ 18 ซีดีสมุนไพรในท้องถิ่น

2. ตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านอีสาน

1) หนังสือ เป็นหนังสือสำหรับให้ผู้สนใจศึกษา เรียนรู้เกี่ยวกับตำรับยาสมุนไพรด้วยตนเอง ลักษณะดังแสดงในภาพที่ 19

ภาพที่ 19 หนังสือตำรับสมุนไพรพื้นบ้านอีสาน

2) ซีดี บทเรียนคอมพิวเตอร์เกี่ยวกับตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านอีสาน มีลักษณะเป็นบทเรียน E-learning ให้ผู้เรียนศึกษาด้วยตนเองลักษณะดังแสดงในภาพที่ 20 และ 21

ภาพที่ 20 และ 21 ซีดีตำรับสมุนไพรพื้นบ้านอีสาน

รูปแบบที่ 3 การเผยแพร่องค์ความรู้หมอพื้นบ้านสู่ประชาชน

ได้ดำเนินโครงการคาราวานหมอพื้นบ้านสืบสานภูมิปัญญาไทยในการดูแลสุขภาพชุมชน ในวันที่ 17 กันยายน 2555 โดยความร่วมมือกับชมรมหมอพื้นบ้านเมืองเลยและเทศบาลเมืองเลย เพื่อเป็นการอนุรักษ์สืบสานและส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านในการรักษาและส่งเสริมสุขภาพชุมชน โดยรูปแบบการดำเนินกิจกรรมมีการตรวจโรค วินิจฉัยโรคและ บำบัดรักษาโรคโดยหมอพื้นบ้านที่มีใบประกอบโรคศิลป์ หลังจากตรวจวินิจฉัยแล้วมีการจ่ายยาฟรีตามการวินิจฉัยของหมอพื้นบ้าน มีการแสดงนิทรรศการตำรับยาสมุนไพร การจำหน่ายสินค้าสมุนไพรในการรักษาโรคและการรักษาโรคปวดเมื่อย เคล็ดขัดยอกด้วยแร่หินเฮมาไทต์โดยหมอพื้นบ้านที่มีความชำนาญในการใช้แร่หินนี้

ขอเชิญร่วมงาน

“โครงการคาราวานหมอพื้นบ้าน สืบสานภูมิปัญญาไทยในการดูแลสุขภาพชุมชน”

กิจกรรมภายในงาน

1. การตรวจโรค วินิจฉัยโรคและบำบัดโดยหมอพื้นบ้านที่มีใบประกอบโรคศิลป์
2. การจำหน่ายสินค้าสมุนไพรในการรักษาโรค
3. การบริการนวดแผนโบราณ (ดำเนินการโดยเทศบาลเมืองเลย)

จัดทำโดย
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
ชมรมหมอพื้นบ้านเมืองเลย
และกองสาธารณสุข เทศบาลเมืองเลย

“สมาธิบำบัดกับการรักษาโรคมะเร็ง” และให้คำปรึกษาในการรักษาด้วยหมอพื้นบ้าน

วันที่ 17 กันยายน 2555 ณ ลานจอดรถเทศบาลเมืองเลย อ.เมือง จ.เลย

ภาพที่ 22 ป้ายประชาสัมพันธ์โครงการคาราวานหมอพื้นบ้าน

ผลการดำเนินโครงการมีผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน 69 คนได้ประเมินผลการดำเนินโครงการโดยใช้แบบสอบถามร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ป่วยและญาติ ผู้ป่วยที่มารับการรักษาบางคนไม่สามารถอ่าน และตอบแบบสอบถามได้ เนื่องจากบางคนไม่ได้นำแว่นสายตามาไม่สามารถอ่านได้ จึงมีผู้ตอบแบบสอบถามเพียง 56 คน ผลการประเมินการเข้าร่วมกิจกรรมแสดงในตารางที่ 3-4

ตารางที่ 3 ข้อมูลทั่วไปของผู้เข้าร่วมโครงการคาราวนหนอพื้นบ้าน

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
1. เพศ		
ชาย	20	35.71
หญิง	36	64.29
2. อายุ		
20 - 30 ปี	2	3.57
31 - 40 ปี	12	21.43
40 ปีขึ้นไป	42	75.00
3. สถานภาพ		
โสด	6	10.71
สมรส	42	75.00
หม้าย /หย่า/แยก	8	14.29
4. ระดับการศึกษา		
ประถมศึกษา	8	14.28
มัธยมศึกษา	11	19.63
อนุปริญญา/ปวส.	5	8.93
ปริญญาตรี	26	46.43
สูงกว่าปริญญาตรี	6	10.73
5. อาชีพ		
ข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ	28	50.00
อาชีพอิสระ/ธุรกิจส่วนตัว	7	12.50
พนักงาน/เจ้าหน้าที่บริษัท	4	7.14
พนักงานของรัฐ	2	3.57
แม่บ้าน/พ่อบ้าน	11	19.63
นักเรียน/นักศึกษา	2	3.60
การเกษตร	1	1.78
นักบวช	1	1.78

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
6.รายได้เฉลี่ยต่อเดือน		
ต่ำกว่า 5,000 บาท	15	26.78
5,001 – 10,000 บาท	11	19.63
10,001 – 15,000 บาท	13	23.20
15,001 บาทขึ้นไป	17	30.39
7. จุดประสงค์ที่มาร่วมโครงการคาราวานหมอพื้นบ้าน		
เป็นผู้ป่วยที่ตั้งใจมารับการรักษา	31	55.29
มาเที่ยวชมนิทรรศการ	11	19.63
มาซื้อสินค้าสมุนไพร	2	3.60
ไม่มีจุดหมายใดๆ	3	5.37
มาโดยบังเอิญไม่ได้ตั้งใจ	6	10.74
เพื่อนชวนมา	3	5.37
N	56	100

จากตารางที่ 3 พบว่าผู้เข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่เป็นหญิงร้อยละ 64.29 มีอายุ 40 ปีขึ้นไป 75.00 เป็นผู้สมรสแล้วร้อยละ 75.00 ระดับการศึกษาปริญญาตรีร้อยละ 46.43 มีอาชีพข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ ร้อยละ 50.00 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 15,001 บาทขึ้นไป ร้อยละ 30.39 จุดประสงค์ที่มาร่วมโครงการคาราวานหมอพื้นบ้านเป็นผู้ป่วยที่ตั้งใจมารับการรักษา ร้อยละ 55.29

จากการตรวจวินิจฉัยของหมอพื้นบ้านพบว่าผู้ป่วยเป็นโรคต่างๆ หลากหลาย เช่น โรคเบาหวาน โลหิตจาง ปวดกล้ามเนื้อ ภูมิแพ้ ประดงขึ้นสมอง ประดงเข้าข้อ ประดงเส้น กระเพาะอาหารอักเสบ ริดสีดวงทวารหนัก หอบหืด ความดันโลหิตสูง ธาลัสซีเมีย โดยที่ไม่สามารถสรุปจำนวนที่แน่นอนได้เพราะหมอพื้นบ้านบางคนไม่มีทักษะในการเขียนบันทึก บางคนตรวจวินิจฉัย แล้วบอกโรคที่ป่วยแล้วจ่ายยาให้ผู้ป่วยโดยไม่มีการบันทึกชื่อโรคอีกทั้งมีผู้ป่วยมารับการรักษาเกินความคาดหมาย ทำให้หมอพื้นบ้านไม่มีเวลาในการบันทึกชื่อโรค

เมื่อประเมินความพึงพอใจผลการประเมินแสดงในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ผลการประเมินความพึงพอใจผู้ร่วมงานโครงการคาราวานหมอพื้นบ้าน

รายการประเมิน	ค่าเฉลี่ย	SD	ระดับความพึงพอใจ
1.ความพึงพอใจในบรรยากาศการจัดกิจกรรม	4.47	.61	มาก
2.ความพึงพอใจในสถานที่การจัดกิจกรรม	4.13	.66	มาก
3.ความพึงพอใจในรูปแบบจัดกิจกรรม	4.31	.67	มาก
4.ความพึงพอใจในหมอพื้นบ้านที่ให้การตรวจวินิจฉัย	4.27	.72	มาก
5.ความพึงพอใจในวิธีการตรวจและรักษาของหมอพื้นบ้าน	4.17	.68	มาก
6.หมอพื้นบ้านให้ความรู้เกี่ยวกับการเจ็บป่วยของท่านได้เข้าใจ	4.15	.73	มาก
7.การได้รับประโยชน์จากการจัดกิจกรรม	4.21	.67	มาก
8.ระยะเวลาในการจัดกิจกรรมเหมาะสม	4.00	.77	มาก
9.ในภาพรวมความพอใจ / ชอบการจัดกิจกรรมครั้งนี้เพียงใด	4.35	.59	มาก
ความพึงพอใจในภาพรวม	4.23	.60	มาก

จากตารางที่ 4 พบว่าผู้เข้าร่วมกิจกรรมในโครงการคาราวานหมอพื้นบ้านมีความพึงพอใจในระดับมากทุกข้อ ส่วนความพึงพอใจรายข้อพบว่าในข้อความพึงพอใจในบรรยากาศการจัดกิจกรรมมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ส่วนความพึงพอใจในภาพรวมพบว่าอยู่ในระดับมาก

ข้อเสนอแนะ / ความคิดเห็นอื่น ๆ

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เสนอความคิดเห็นดังนี้

1. ขอให้จัดนิทรรศการแบบนี้ไปเรื่อยๆเพื่อวัฒนธรรมไม่สูญหาย
2. การรักษาแบบนี้ดีรักษามาหลายหมอแล้วไม่หาย
3. ควรจัดบ่อย ๆ ให้คนได้รู้จักหมอพื้นบ้านและประชาสัมพันธ์ให้กว้าง
4. ควรจัดช่วงเวลาเย็นๆ 16.00-18.00 น
5. อยากจัดเดือนละครั้ง
6. เป็นโอกาสดีที่ประชาชนไม่สามารถเดินทางไปรักษากับหมอพื้นบ้าน ชอบโครงการนี้มาก
7. การจัดกิจกรรมตรวจสุขภาพนี้มีประโยชน์มากเห็นควรประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนในเขตได้รับทราบทั่วถึงมากขึ้น
8. การให้ความรู้เกี่ยวกับอาการที่ป่วยโดยหมอพื้นบ้านละเอียดชัดเจน รู้สึกอบอุ่นเหมือนคนในครอบครัว

นอกจากการประเมินด้วยแบบสอบถามแล้วได้สัมภาษณ์ผู้ป่วยและญาติได้ทราบว่ามีความพึงพอใจที่เข้าร่วมกิจกรรมโดยเห็นว่ามีประโยชน์และเป็นทางเลือกให้ผู้ป่วยได้เลือกการรักษา ดังคำกล่าวของญาติผู้ป่วยกล่าวว่า

“ ได้ยินประกาศทางวิทยุผมมาแต่เช้าไม่รู้เวลาที่ตรวจ
คุณแม่ป่วยเป็นเบาหวานนานหลายปีต้องฉีดอินซูลิน
ทุกวัน ถ้ารักษากับหมอที่บ้านหายผมจะเลือกรักษากับ
หมอที่บ้าน เพราะไม่มีเวลาพาไปฉีดอินซูลิน ทุกๆวัน”

นายสมบุญ

ญาติผู้ป่วย

“ผมปวดหลัง ปวดกล้ามเนื้อนั่งขับรถนานๆ หมอที่บ้านนัดให้
อาการดีขึ้นมากหายปวดหลัง ได้สมุนไพรไปต้มกิน ถ้าอาการดีขึ้น
ผมจะไปหาหมอที่บ้านที่ชมรมหมอที่บ้าน”

นายนิยม บัระภา

ผู้มารักษา

ส่วนความคิดเห็นของหมอที่บ้านต่อการจัดกิจกรรมนี้ทุกคนพอใจผลการตอบรับจากผู้เข้าร่วมโครงการ หมอที่บ้านกล่าวว่า

“ผมพอใจผู้ป่วยที่มามากมาย คิดว่าผู้ป่วยมาสัก 30 คน
ผมก็พอใจแล้ว แต่วันนี้มามากมาย 69 คน ผมพอใจมาก
รู้สึกสนุกในการตรวจ ไม่เคยตรวจผู้ป่วยมากเท่าวันนี้”

นายประดิษฐ์ สินทร์

หมอที่บ้าน

บรรยากาศการจัดงานแสดงในภาพที่ 23 -24

ภาพที่ 23 ผู้ป่วยรับการตรวจ

ภาพที่ 24 การรักษาโดยการนวดด้วยหินแร่เสมาไทด์

โดยสรุปการสร้างรูปแบบการส่งเสริมสุขภาพชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน ได้ดังนี้
รูปแบบที่ 1 การส่งเสริมสุขภาพในชุมชน โดยมีกิจกรรมที่มุ่งปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนได้
รู้จักและเห็นคุณค่าของการนำภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านมาใช้ในการส่งเสริมสุขภาพของตนเอง แล้ว
ขยายผลไปสู่คนในครอบครัว และชุมชน ได้ดำเนินกิจกรรม ดังนี้

- 1) การจัดกิจกรรมสุขศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับเยาวชนในโรงเรียน
- 2) การจัดสวนสมุนไพรในโรงเรียน โดยความร่วมมือระหว่าง บ้าน-วัด-โรงเรียน
- 3) การใช้ยาสมุนไพรไทยในการรักษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนแทนยาแผนปัจจุบัน

รูปแบบที่ 2 การจัดทำสื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านเพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้
ให้ผู้สนใจหมอพื้นบ้าน ได้จัดทำสื่อดังนี้

- 1) จัดทำหนังสือ เรื่องสมุนไพรในจังหวัดเลยและตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านอีสาน
- 2) ซีดี บทเรียนคอมพิวเตอร์ เรื่อง สมุนไพรในท้องถิ่น และตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านอีสาน

รูปแบบที่ 3 การเผยแพร่องค์ความรู้หมอพื้นบ้านสู่ประชาชน ในรูปแบบนี้มุ่งหวังให้
ประชาชนทั่วไปได้รู้จักภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน รู้จักการตรวจ วินิจฉัยและการรักษาของหมอ
พื้นบ้าน โดยจัดโครงการคาราวานหมอพื้นบ้าน สืบสานภูมิปัญญา พัฒนารูปแบบการดูแล
สุขภาพชุมชน โดยมุ่งหวังให้ประชาชนได้มีความศรัทธา เชื่อถือ และยอมรับการรักษาของหมอ
พื้นบ้าน